

میرا ملبشہ عربی

دُرُن نظامی میں علم صرف سے متعلق ایک بنیادی رسالہ
حسن و کونیت عربیہ دُر میں شش ماہی کا درجہ حاصل ہے

مکتبہ المدینہ
کراچی - پاکستان

میزانِ مبلشعب

دَرِّنِ اِنظامی میں علم صرف سے متعلق ایک بنیادی رسالہ
حسن کو کتب عربیہ درسیہ میں خشتِ افول کا درجہ حاصل ہے

طبعة جدیدة صحیفة مارنہ

مکتبہ البشیر

اسم الكتاب

64

عدد الصفحات

35 : روبية

السعر

1432ھ / 2011ء

الطبعة الأولى

مکتبہ البشیر

اسم الناشر

جمعية شوذھري محمد علي الحیرية (مسجلة)

Z-3، اوورسيز ینکلوز، حلستان جوهر، کراچی۔ پاکستان

+92-21-34541739, +92-21-37740738 :

الهاتف

+92-21-34023113 :

الفاکس

www.maktaba-tul-bushra.com.pk : الموقع على الإنترنت

www.ibnabbasaisha.edu.pk

al-bushra@cyber.net.pk : البريد الإلكتروني

+92-321-2196170 : مکتبہ البشیر، کراچی۔ پاکستان

+92-321-4399313 : مکتبہ الحرمین، اردو بازار، لاہور۔

+92-42-7124656, 7223210 : المصباح، ۱۶- اردو بازار، لاہور۔

+92-51-5773341, 5557926 : بک لینڈ، سہی پلارہ کالج روڈ، راولپنڈی۔

+92-91-2567539 : دار الإخلاص، نرد قصہ خوانی بازار، پشاور۔

+92-333-7825484 : مکتبہ رشیدیة، سرکی روڈ، کوئٹہ۔

وأيضاً يوجد عند جميع المكتبات المشهورة

فہرست مضامین

صفحہ	موضوع	صفحہ	موضوع
۲۱	امر بانوں ثقیلہ و خفیفہ.....		میزان الصرف
۲۲	بحث نمی، قاعدہ بنائے نمی.....		مقدمہ
۲۳	نمی بانوں ثقیلہ و خفیفہ.....	۵	فعل ماضی.....
۲۵	اسم قائل و مفعول، قاعدہ بنائے اسم قائل ...	۶	مستقبل و حال.....
۲۶	اسم ظرف و اسم آلہ، قاعدہ بنائے اسم ظرف ..	۷	فعل ماضی معروف و مجہول.....
۲۷	اسم آلہ و اسم تفضیل، قاعدہ بنائے اسم آلہ	۸	ماضی متقی معروف.....
	منشعب	۹	فوائد نافذہ، ماضی قریب و بعید.....
	مقدمہ	۱۰	فعل مضارع، علامات مضارع.....
۲۹	بحث ثلاثی و رباعی.....	۱۱	فعل مضارع معروف و مجہول.....
۳۰	محلایہ مجرد، مطرو باب اول.....	۱۲	مضارع متقی معروف.....
۳۱	مطرو باب دوم و سوم.....	۱۳	مضارع متقی بـ "لن".....
۳۳	مطرو باب چہارم.....	۱۵	مضارع متقی بـ "لم".....
۳۴	مطرو باب پنجم.....	۱۶	بحث لام تاکیدی بانوں تاکیدی.....
۳۵	شاذ باب اول.....	۱۷	نون ثقیلہ و نون خفیفہ.....
۳۶	شاذ باب دوم.....	۱۹	بحث امر، قاعدہ بنائے امر.....
۳۷	شاذ باب سوم.....	۲۰	امر معروف و مجہول.....

صفحہ	موضوع	صفحہ	موضوع
۴۹	باب افضال و افضلال	۳۸	علائق مزید فیہ، غیر ملحق، رباعی
۵۰	علائق ملحق، رباعی، باب فضلتہ و فضلتہ	۳۹	باب افعال و استفعال
۵۱	باب فوطیہ و فوطیہ	۴۰	باب انفعال و افعال
۵۲	فیعلتہ و فیعلتہ	۴۱	باب افعیال
۵۳	باب فعداۃ	۴۲	باب افعیال و افعوال
۵۴	باب تفعّل و تفعّل و تفعّل	۴۳	باب افعل و افعل
۵۵	باب تفعّلتہ و تنوعل	۴۴	باب افعال
۵۶	باب تفعّول و تفعیل	۴۵	باب تفعیل و تفعّل
۵۷	باب تفعّل و افضلال	۴۶	باب منافلتہ
۵۸	باب افضلاء	۴۷	رباعی مجرور، باب تفاعل و فعللہ
۵۹	منسحب منقولہ	۴۸	رباعی مزید فیہ، باب تفعّل

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلاة على رسوله محمد وآله وأصحابه أجمعين.

بدان - أسعدك الله تعالى في الدارين - کہ جملہ افعال متصرفہ برسہ گوئے است: ماضی و مستقبل و حال، و ہر چہ جزا میں سے چیز است متفرع است ہم از میں سے، ایما ماضی فعلی را گویند کہ
یعنی ماضی و مستقبل و حال یعنی براہمہ

الحمد لله: [جميع ستائش ثابت ست مرخدائے راکہ پر دو جگہ عالمیان ست.] چون کہ در حدیث شریف آمدہ است کہ "کل أمر ذي مال لم يبدأ باسم الله"، وفي الأخرى: "بالحمد لله"، فهو أہتر" یعنی ہر امر صاحب شان کہ ابتداء کردہ نشود وراں باسم خدا یا بجمہ او، پس آن دم بریدہ و ناقم است، لہذا مصنف ۷۷۷ برائے متابعت آن کتاب خود بہ بسم اللہ و الحمد للہ آغاز کرو. (مولوی محمد عسکری قزوینی)

والعاقبة: و کوئی آخرت ثابت ست برائے متقین. للمتقين. یعنی ثابت ست برائے متقین. سوال: متقی چیست؟ جواب: المتقى من اتقى من الشرك والمعاصي. والصلاة. [در حمت کاملہ نازل باو بر رسول خدا کہ اسم او محمد ﷺ است و بر آل و اصحاب آن ہمگان ﷺ] و صلوة بمعنی رحمت ست اگر منسوب بخدائے تعالی باشد، وہ معنی دعاست اگر منسوب باشد بہ بندگان خدا، و بمعنی استغفار است اگر منسوب باشد بملائکہ، وہ معنی تسبیح و تہلیل است چون منسوب باشد بہ وحوش و طیور.
وآله: مراد آل آل جگر گوشہ مصطفیٰ ﷺ اند. (قزوینی) و اصحابہ: و ذرا اصحاب مراد آن مؤمنان اند کہ صحبت نبی ﷺ در یافتہ، و با ایمان و وفات یافتہ باشند. بدان: بدان امر ست از دانستن و خطاب عام مرہر مخاطب را، و غرض از میں ہو شیار کردن تا بیدار شدہ بداند آنچه باو گفته می شود. أسعدك الله: نیکت بخت کند ترا خدائے برتر در دو جہاں.

الدارين: سوال: "في الدارين" گفت، "في الكونين" چراندہ گفت؟ جواب: کوئین عام ست دنیا و آخرت و زمین و آسمان را، و در دنیا مراد خاص است ای دنیا و آخرت. (الزيت) افعال: افعال جمع فعل و آل آنست کہ یکے از زمنہ ثلاثہ یعنی ماضی و مستقبل و حال تعلق دارد، و فعل متصرف در اصطلاح اہل صرف انرا گویند کہ از مصدرش ماضی مضارع و امر و نہی و غیرہ صیغائے بر آید. (قزوینی) متفرع: متفرع صیغہ اسم فاعل است از باب تفرع بمعنی برآمدن از چیز سے و آنانکہ مفعول گویند اختراع است. (احمدیوسف) ایما ماضی: سوال: ماضی راورد ذکر چرا مقدم کرد؟ جواب: زیرا کہ زمانہ اش مقدم است.

بزمانہ گذشتہ تعلق دارد، و آخر او مبنی باشد بر فتح قلت حُرُوْفُهُ أَوْ كَثْرَتِ مَکْرَبِعِضٍ، چوں:

فَعَلَ فَعِلَ فَعَلَّ فَعَلَّلَ چوں: ضَرِبَ سَمِعَ كَرُمَ بَعَثَ. اما مستقبل فِعْلُهُ را گویند کہ بزمانہ آئندہ

تعلق دارد، و آخر او مرفوع باشد مگر بعراض، چوں: يَفْعَلُ يَفْعَلُ يَفْعَلُ يَفْعَلُ چوں يَضْرِبُ

يَسْمَعُ يَكْرُمُ يُبْعَثُ. اما حال فِعْلُهُ را گویند کہ بزمانہ موجودہ تعلق دارد، و صِيغَةُ حَالٍ بَعْضُ صِيغَةِ

استقبال است، و از ہر یکے ازین ماضی و مضارع چہارہ کلمہ بیرون می آیند، سہ اِزَالِ مَرْمُذٍ مَرْمُذٌ مَرْمُذٌ غَائِبٌ

راست، و سہ اِزَالِ مَرْمُوثٍ غَائِبٌ راست، و سہ اِزَالِ مَرْمُذٍ مَرْمُوثٌ حاضر راست، و سہ اِزَالِ مَرْمُوثٍ حاضر راست، و دو اِزَالِ مَرْمُوثٍ حاضر راست، و دو اِزَالِ مَرْمُوثٍ حاضر راست در اول صیغہ وحدان حکایت نفس

متکلم مذکر و مؤنث یکساں است،

مبنی: یعنی آخرش از داخل شدن عوامل مختلفہ متغیر نشود، و آنچه خلاف اینست معرب است، شعر:

مبنی آن باشد کہ مادہ برقرار معرب آن باشد کہ گردد بار بار

(عظیم محمد عسکری)

فتح: زیر کہ فتح اخف الحركات است. بعراض: یعنی درین صورت مبنی رفعت نہ باشد چنانکہ در فَعَلًا بر عایت و اذ آقرش مضموم شد.

فعل: یعنی کرد آن یکت مرد و زمانہ گذشتہ بحسب فعل ماضی معروف. فَعَلَّ: فعل مثل رابع ماضی رباعی مجر دست.

کرم: بزرگ شد آن یکت مرد. مرفوع: باید دانست کہ مصنف **ع** در بیان حرکت ماضی فتح گفت نہ نصب این جامرفوع گفت نہ مضموم ازیر کہ ماضی مبنی است و مضارع معرب است و رفع و نصب و جر مخصوص بالتائب معرب اند و ضمہ و فتح و کسرہ مشترک در مرد و مگر بعراض: یعنی آخر او از دخول عوامل ناصب و جازم متغیر شود. یَفْعَلُ: میکند خواهد کرد و آن یکت مرد. یَضْرِبُ: میزند خواهد زد و آن یکت مرد. یَسْمَعُ: می شنود و خواهد شنید. یَكْرُمُ: بزرگی شود و بزرگ خواهد شد. يُبْعَثُ: بی را انگیزد و خواهد بر انگیزت.

صیغہ: صیغہ در اصطلاح ائبل صرف عبارت است از ہیأتے کہ حاصل شود کلمہ را بسبب ترتیب حروف مع حرکات و سکنات.

مضارع: مضارع فِعْلُهُ است کہ دلالت کند بر حالات باقتران زمانہ حال و آئندہ چوں یَضْرِبُ ای میزند یا خواهد زد.

مرمذ کر: لفظ "مر" بمعنی خاص برائے افتادہ و حصرو تخصیص است، لیکن در اینجا زائد است صرف برائے تحسین. (مولوی محمد عسکری)

غائب: یعنی واحد و ششیدہ و جمع. مؤنث: یعنی واحد و ششیدہ و جمع. حاضر: یعنی واحد و ششیدہ و جمع.

حاضر: یعنی واحد و ششیدہ و جمع. یکساں: مثلاً فعلت کہ برائے مذکر است و برائے مؤنث نیز.

دور دوم صیغہ حکایت نفس متکلم تثنیہ و جمع مذکر و مؤنث نیز یکاں ست، وہر یکے ازیں ماضی
 و مضارع بردونہ گوئد است: معروف و مجہول، وہر یکے ازیں نیز بردو گوئد است: اثبات و نفی۔
یعنی بردو غائب است یعنی اثبات

بحث اثبات فعل ماضی معروف

فَعَلْتُ	فَعَلْنَا	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ
فَعَلْنَا	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ

فصل

اسی ہمہ کہ گفتہ شد بحث اثبات فعل ماضی معروف بود، چون خواهی کہ مجہول بنا کنی، فائے فعل را
 ضمہ کن، و عین فعل را کسر و در دو حال، و لام کلمہ را بر حالت خود بگذار تا ماضی مجہول گردد۔
اگر ہمشہ و اثبات خود بخور یعنی صیغہ ماضی مجہول یعنی اصل ماضی را

معروف: لیکن امر چنان نشود، زیرا کہ او مجہول نباید۔ (تجوی) معروف آن فعل ست کہ منسوب شود بقائل جلی یا خلی نحو:
 سعد اللہ و بسعد۔ (محمد عسکری تجوی) مجہول: و فعل مجہول آن ست کہ چنان نہ بود، بلکہ منسوب باشد بمفعول جلی یا خلی نحو:
 صنع العالم و یصنع۔ (مولوی محمد عسکری تجوی) اثبات: سوال: ثبت چیست، و خفی چیست؟ جواب: ثبت فعلے معنی مصدری
 آن منسوب الیہ مقارن و ثابت باشد چون: صرب زید یعنی زو زید، و خفی مخالف ایں نحو: ما صرب زیدای تزو زید۔ (ارت)
 فعل: کرد آن یک مرد زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر ثابت بحث اثبات فعل ماضی معروف۔ فعلاً: کرد آن دومرد۔
 فعلاً: کرد آن ہمہ مردوں۔ فعلت: کرد آن یک زن ایں۔ فعلتا: کرد آن دو زنان ایں۔ فعلن: کرد آن ہمہ زنان ایں۔
 فعلت: کردی تو یک مرد ایں۔ فعلتما: کردید شما دو مردوں ایں۔ فعلتہ: کردید شاہ ہمہ مردوں ایں۔ فعلتہ: کردی تو یک زن ایں۔
 فعلتہما: کردید شما دو زنان ایں۔ فعلتہن: کردید شاہہ زنان ایں۔ فعلتہن: کردم من یک مرد یا یک زن صیغہ واحد مذکر و مؤنث۔
 فعلتہن: کردیم ما دو مرد یا دو زن یا ہمہ مردوں یا ہمہ زنان در زمانہ گذشتہ صیغہ تثنیہ و جمع مذکر و مؤنث حکایت نفس متکلم مع الضمیر۔
 فصل: در لغت بمعنی جدا کردن است، و از آردون ایں لفظ اشارہ است باین کہ ایں بحث از ما قبلش جدا گانہ است۔ (من تجوی)
 کسر: یعنی اگر مضموم باشد یا مفتوح، لیکن اگر خود مکسور باشد پس حاجت کسر جانی نیست نحو: حسب۔ (مولوی محمد عسکری)

بحث اثبات فعل ماضی مجہول

فُعِلَ	فُعِلَا	فُعِلُوا	فُعِلَتْ	فُعِلْنَا	فُعِلْتُمْ
فُعِلْتُمْ	فُعِلْتُمْ	فُعِلْتُمْ	فُعِلْتُمْ	فُعِلْتُمْ	فُعِلْتُمْ

فصل

اِس ہمہ کہ گفتہ شد بحث اثبات فعل ماضی مجہول بود، چون خوانی کہ نفی بنا کنی مائے نفی در اول او در آرتا ماضی منفی گردد و مائے نفی در لفظ ماضی صحیح عمل نکند، چنانچہ بود ہمہ راں طریق باشد لیکن عمل در معنی کند یعنی مثبت را بمعنی منفی گرانند.

بحث نفی فعل ماضی معروف

مَا فَعَلْتُ	مَا فَعَلْنَا	مَا فَعَلْتُمْ	مَا فَعَلْتُمْ	مَا فَعَلْتُمْ	مَا فَعَلْتُمْ
--------------	---------------	----------------	----------------	----------------	----------------

بحث اثبات: بحث مثبت را بر منفی چہ مقدم کردند؟ زیرا کہ مثبت اصل است و منفی فرع وے، و اِس قاعدہ مسلمہ است کہ اصل بر فرع خویش مقدم باشد، لہذا مقدم گشت. (عسکری قنوی) **فعل:** کردہ شد آن یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر نائب بحث اثبات فعل ماضی مجہول. **فعلًا:** کردہ شدند آن دو مرد را. **فعلوا:** کردہ شدند آن ہمہ مرد را. **فعلت:** کردہ شد آن یک زن را. **فعلنا:** کردہ شد یہ شادو زناں. **فعلن:** کردہ شدند آن ہمہ زناں را. **فعلت:** کردہ شدی تو یکت مرد. **فعلتُمَا:** کردہ شد یہ شادو مرد را. **فعلتُم:** کردہ شد یہ شما ہا مرد را. **فعلت:** کردہ شدی تو یکت زن را. **فعلتُمَا:** کردہ شد یہ شادو زناں. **فعلتُم:** کردہ شدتُم شما ہا زناں. **فعلتُم:** کردہ شدتم من یکت مرد یا یکت زن. **فعلنا:** کردہ شد ہم ہا دو مرد یا دو زن یا ہمہ مرد را یا ہمہ زناں را. **نفی بنا کنی:** یعنی ماضی منفی بنا کنی. در اول: یعنی در اول فعل ماضی. ماضی منفی: چنانکہ از کلمہ "ما" حاصل میشود ہمہ بناں از کلمہ "لا" حاصل می شود، لیکن اِس کمتر است. (قنوی) **صحیح عمل:** چنانکہ مَا فَعَلْتُ نہ کرد آن یکت مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر نائب بحث نفی فعل ماضی معروف اکنون "ما" در فعل سوائے معنی منفی صحیح تغیر نکرده است، فاجہم. (محمد حسین ہزاروی) **در معنی:** دور دخول "لا" بر ماضی سہ شرط است (۱) تکرار آن بر ماضی دیگر نحو: ﴿فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى﴾ (تہیما: ۳۱) (۲) یاد ر عمل و عا واقع شود چون: اَلَا لَا مَارَكَ اللهُ فِي سَبِيلِ. (۳) یاد جواب قسم چون: نَالَهُ لَأَعَذَّبَنَّهُمْ نَعْدَهَا سَبْرًا. **معنی منفی:** یعنی معنی نفی در معنی البتہ تغیر پیدا کند، و چون اِس قول مستصحب سوال بود کہ عمل او در معنی چیست جواب داو =

مَا فَعَلْنَا	مَا فَعَلْتُ	مَا فَعَلْتَنَ	مَا فَعَلْتُمَا	مَا فَعَلْتِ	مَا فَعَلْتُمْ
---------------	--------------	----------------	-----------------	--------------	----------------

فوائد نافعہ

این ہمہ کہ گفتہ شد بحث ماضی مطلق بود، چون خواهی کہ ماضی قریب یا بعید یا استمراری وغیرہ بنا کنی، پس اگر لفظ "فَعَلْتُ" بر ماضی مطلق داخل کنی ماضی قریب گردد چون: فَعَلْتُ صَرَبَ، و اگر لفظ "كَانَ" داخل کنی ماضی بعید شود نحو: كَانَ صَرَبَ و اگر آن را بر مضارع داخل کنی ماضی استمراری گردد، چون كَانَ يَفْعَلُ، و اگر بر ماضی مطلق لفظ لَعَلَّمَا در آری ماضی احتمالی گردد نحو: لَعَلَّمَا فَعَلَ، و همچنان اگر بجائے لَعَلَّمَا لفظ لَيْتَمَا داخل کنی ماضی تمنائی گردد چون: لَيْتَمَا صَرَبَ، ^{و این نیز است} ^{که بر آید لفظ لَعَلَّمَا در دست یعنی کاش که} باید دانست کہ از هر یک از اینها چهارده صیغہ برمی آیند، چنانکہ در ماضی مطلق گذشت.

= مصنف ۱۰ بقول خود یعنی ثبت را ۱۰ (قوی) مَا فَعَلَ: نہ گرد آن یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف. مَا فَعَلُوا: مکروه آن دو مردان. مَا فَعَلُوا: مکروه آن ہمہ مردان. مَا فَعَلْتُ: نہ گرد آن یک زن. مَا فَعَلْتَا: مکروه آن دو زنان. مَا فَعَلْتِنَا: مکروه آن ہمہ زنان. مَا فَعَلْتُمْ: مکروه آن ہمہ مردان. مَا فَعَلْتُنَا: مکروه آن یک زن. مَا فَعَلْتُمَا: مکروه آن یک مرد و یک زن. مَا فَعَلْتُمْ: مکروه آن یک مرد یا یک زن. مَا فَعَلْتُنَا: مکروه آن یک مرد یا یک زن یا یک زن. ماضی مطلق: آنچه دلالت کند بے قید بر زمانہ گذشتہ، و آن را در اصطلاح اہل صرف ماضی مطلق گویند. (من قوی) ماضی قریب: تعریفات لسانیہ حاشیہ مکوب است. ماضی قریب گردد: ماضی قریب آن است کہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ کہ قریب بحال باشد. ماضی بعید: ماضی بعید آن است کہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ کہ بعید شود از حال. ماضی استمراری: آنکہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ علی الدوام، آن را ماضی استمراری نام نهادند. (مولوی محمد عسکری) ماضی احتمالی: ماضی احتمالی آن است کہ بر زمانہ گذشتہ علی سبیل التمسد دلالت کند. ماضی تمنائی: ماضی تمنائی آن است کہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ علی سبیل التمني. انشاء: یعنی ماضی قریب و بعید و استمراری وغیرہ. ماضی مطلق: پس ازین حساب جملہ صیغائے ماضیہ صدوسی و شش گردیدند.

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث فعل ماضی بود، چون خوانی کہ مضارع بنائی، یکے را از علامتہائے مضارع در اول او آر، و آخر او ضمہ کن، و علامت مضارع چہا حرف اند: الف و تاء و یاء و نون کہ مجموع وسے آئین باشد، الف وحدان حکایت نفس تنکلم راست، و تاء برائے ہشت کلمہ است، سہ ازاں مر مذکر حاضر راست، و سہ ازاں مرمونث حاضر راست، و دو ازاں مرمواحد و تثنیہ مرمونث غائب راست، و یاء برائے چہا کلمہ راست، سہ ازاں مرمذکر غائب راست، و یکے مرمجمع مرمونث راست، و نون برائے تثنیہ و جمع حکایت تنکلم مذکر مرمونث ست، و دو ہفت محل نون

یعنی فعل مضارع
یعنی فعل مضارع
یعنی فعل مضارع
یعنی فعل مضارع
یعنی فعل مضارع

اعرابی را در آر،

مضارع: سوال: بعد ذکر ماضی چرا ذکر مضارع نمود؟ جواب: زیرا کہ ماضی اصل است و مضارع فرع وسے، چرا کہ مضارع ماخوذ است از ماضی، و اصل بر فرع خویش مقدم سے باشد، لہذا او را مقدم کرد. علامتہائے: سوال: علامت چرا گویند؟ جواب: علامت آفرانویند کہ باو شناختہ شود چیز سے، و مضارع بدخول یکے از حروف آئیں شناختہ می شود. (الذقیان)

در اول: و تخصیص اول ازاں جہت است کہ اگر در آخری آوردند، در بعضے امور ملتبس بےینہ ماضی می شدند، در بعضے بر زبان آں نقل سے آید. (از منبج) و علامت مضارع: بعضے بجائے لفظ "علامت" لفظ "حروف" گفتہ اند؛ زیرا کہ لینا بر اسم نیز داخل سے شود، و علامت بمعنی خاصہ است، چون کہ ایں حروف در اسماء و افعال ہر دو یافتہ سے شود، لہذا خاصہ فعل مضارع نباشد، بلکہ عام اند برائے ہر دو. (عسکری قوی) آئین و آئیں صیغہ ماضی غائب ست از آئین بمعنی آمدن کہ صدر ست از باب ضرب یضرب.

الف: یعنی الف علامت آں فعل مضارع است کہ برائے وحدان حکایت نفس تنکلم سے باشد مثل افعیل تاء: یعنی تاء علامت ہشت صیغہ است. حاضر راست: یعنی تفعیل و تفعلائ کہ واحد و تثنیہ مرمونث غائب است. یاء: سوال: یاء برائے غائب چرا مقرر شد؟ جواب: یاء از وسط حروف است، و غائب نیز متوسط است یعنی ذکر بوداگر است میان تنکلم و مخاطب. (ازت)

نون اعرابی: یعنی آں نون کہ بدل اعراب است. سوال: نون اعرابی و آخر مستقبل چرا آورند؟ جواب: نون اعرابی بدل اعراب ست، و محل اعراب آخر کلمہ ست. سوال: محل اعراب آخر کلمہ چرا شد؟ جواب: زیرا کہ اعراب دال ست بر صفت کلمہ قابلیت یا مقولیت، مثلاً صفت را رتبه بعدیت است از موصوف، لہذا اعراب بر آخر کلمہ آورند شد. (ازت)

چهار تشبیه که نون اعرابی در سنا مکسور باشد، دو جمع مذکر غائب، و یکی واحد مؤنث حاضر که نون اعرابی در سنا مفتوح باشد، و نون جمع مؤنث، چنانکه در ماضی آید، همچنان در مضارع نیز آید.

بجث اثبات فعل مضارع معروف

يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
تَفْعَلُ	تَفْعَلُونَ	تَفْعَلَيْنِ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ

فصل

این همه که گفته شد بجث اثبات فعل مضارع معروف بود، چون خوانی که مضارع مجهول بنا کنی، علامت مضارع را ضمه ده، و عین کلمه را فتحه
کوالف و تارون است

چهار تشبیه: [آی یفعلان تفعلان تفعلاّن تفعلاّن]. سوال: در چهار تشبیه چرا نون مکسور باشد؟ جواب (۱): چونکه ما قتل نون الف ست، پس نون محتمل هر اعراب ست، و قاعده: الساكن إذا حرك حركه بالكسر مرخ كسره گردید، لهذا كسر دادند. جواب (۲): و نیز كسره متوسط است میان فتح و ضمه، و تشبیه متوسط است میان واحد و جمع، پس دادن متوسط بمتوسط اولی ست. جواب (۳): و نیز بسبب مشابهت باشبیه اسم چون: زحّان. نون اعرابی: یعنی آن نون که بدل اعراب است.

تَفْعَلُ: می کند و خواهد کرد آن یک مرد در زمانه حال و استقبال صیغه واحد مذکر غائب بجث اثبات فعل مضارع معروف. (ت)
يَفْعَلَانِ: می کنند و خواهند کرد آن دو مرد. يَفْعَلُونَ: می کنند و خواهند کرد آن همه مردان. تَفْعَلُ: می کند و خواهد کرد آن یک زن.
تَفْعَلَانِ: می کنند و خواهند کرد آن دو زنان. يَفْعَلْنَ: می کنند و خواهند کرد آن همه زنان. تَفْعَلُ: می کنی و خواهی کرد تو یک مرد.
تَفْعَلَانِ: می کنید و خواهید کرد شما دو مرد. تَفْعَلُونَ: می کنید و خواهید کرد شما همه مردان. تَفْعَلَيْنِ: می کنی و خواهی کرد تو یک زن.
تَفْعَلَانِ: می کنید و خواهید کرد شما دو زن. تَفْعَلْنَ: می کنید و خواهید کرد شما همه زنان. أَفْعَلُ: می کنم یا خواهم کرد من یک مرد یا یک زن. تَفْعَلُ: می کنیم و خواهیم کرد ما دو مرد یا دو زن یا همه مردان یا همه زنان.

علامت مضارع: در مضارع مجهول علامت مضارع را بر اضمه دادند؟ جواب: ضمه بمناسبت ماضی مجهول داده شد. فتحه: سوال: عین کلمه را فتحه چرا دادند؟ جواب: تا ضمه اول با فتح عین معتدل شود، تر از آنچه مضارع تنگ است از ماضی، بسبب زیادتی حروف ثنونه، پس لحاظ اعتدال ضرور است. و بعضی از صرفیای نوشته اند که صیغه یفعل مثل فعل است در حرکات و سکنات، و برین وزن کلمه =

در دو حال، ولام کلمه را بر حالت خود بگذارد، تا مضارع مجهول گردد.

بحث اثبات فعل مضارع مجهول

يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ	تُفَعِّلُونَ

فصل

این همه که گفته شد بحث اثبات فعل مضارع مجهول بود، چون خواهی که نفی بـ "لا" بنا کنی، لائے نفی در اول او در آر، لائے نفی در لفظ بیج عمل نمکند، چنانکه بود همبراهن طریق باشد، لیکن عمل در ای در اول فعل مضارع معنی کنده، یعنی مثبت را بمعنی منفی گرداند.

بحث نفی فعل مضارع معروف

لَا يُفَعِّلُ	لَا يُفَعِّلَانِ	لَا يُفَعِّلُونَ	لَا تُفَعِّلُ	لَا تُفَعِّلَانِ	لَا تُفَعِّلُونَ
---------------	------------------	------------------	---------------	------------------	------------------

= در عرب نیامد والا نادره، پس این وزن غیر معقول باشد، و مجهول هم غیر معقول است، لهذا اختیار کرده شد. (از قیامان)
 دو حال: اگر مضموم باشد یا مکسور، و اگر مفتوح باشد به ستور باقی ماند. (منه قوی) بگذارد: زیرا که ضم ضروری است مگر بعارض
 يُفَعِّلُ: کرده می شود و کرده خواهد شد آن یک مرد در زمان حال و استقبال صیغه واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل مضارع مجهول، و نفس
 الواقعی علی هذا. نفی بـ "لا": سوال: بحث لائے نفی را بعد بحث مثبت چرا ذکر کرد؟ جواب: زیرا چه منفی فرع مثبت است. (ت)
 در اول: سوال: لائے نفی را در اول فعل مضارع چرا می آرند؟ جواب: جازا ابتدا ساع کلام سماع آگاه شود که این کلام منفی است. (ت)
 نفی در لفظ: سوال: نفی مضارع هم چنانکه از کلمه "لا" حاصل می شود از کلمه "ما" هم می شود نحو: ﴿وَمَا يُضِلُّهُ إِلَّا الْفُتُورُ﴾
 (البقره: ۲۶) پس وجه تخصیص ذکر لائے نفی چیست؟ جواب: کثرت استعمال لائے نفی بر فعل مضارع به نسبت مائے نفی. (منه)
 بود همبراهن. ای لفظ مضارع قبل دخول لائے نفی. (منه)

در معنی: و هر گاه غلطان می شد که در معنی هم بیج عمل نه کرده است چرا که معنی فعل مضارع هم چنانکه بود باقی می ماند، و نفی از کلمه
 "لا" مستقادی می شود. جواب داد مصنف بقول خود، یعنی فعل مضارع مثبت را رنج. (منه) لَا يُفَعِّلُ. نمی کند و نخواهد کرد آن یک مرد
 در زمان حال و استقبال صیغه واحد مذکر غائب بحث نفی فعل مضارع معروف، و نفس الواقعی علی هذا.

لَا تَفْعَلَانِ	لَا تَفْعَلُونَ	لَا تَفْعَلِينَ	لَا تَفْعَلَانِ	لَا أَفْعَلُ	لَا تَفْعَلُ
-----------------	-----------------	-----------------	-----------------	--------------	--------------

بحث نفی فعل مضارع مجہول

لَا يُفْعَلُ	لَا يُفْعَلَانِ	لَا يُفْعَلُونَ	لَا يُفْعَلِينَ	لَا يُفْعَلَانِ	لَا يُفْعَلُونَ
لَا تُفْعَلُ	لَا تُفْعَلَانِ	لَا تُفْعَلُونَ	لَا تُفْعَلِينَ	لَا تُفْعَلَانِ	لَا تُفْعَلُونَ

فصل

اسی ہمہ کہ گفتہ شد بحث نفی فعل مضارع بـ "لا" بود، چون خوانی کہ نفی تاکید بـ "لن" بنا کنی، "لن" در اول فعل مضارع در آر، و اس نفی را نفی تاکید بـ "لن" گویند، و آن در فعل مستقبل در پنج محل نصب کند، و آن پنج محل اس است: واحد مذکر غائب، واحد مؤنث غائب، واحد مذکر حاضر، و دو صیغہ حکایت نفس متکلم، و در ہفت محل اعرابی راسا قہ گرداند، چہار ششیمہ، و دو جمع مذکر غائب و حاضر، و یکے واحد مؤنث حاضر، و در دو کلمہ یعنی جمع مؤنث غائب و حاضر در لفظ پنج عمل نہ کند،

لَا يُفْعَلُ. کردہ نمی شود و نخواہد شد آں یک مرد در زمان حال و استتہال صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی فعل مضارع مجہول. (منہ قنوی) بـ "لن"؛ سوال: بحث نفی بـ "لن" را چرا از بحث نفی بـ "لا" در ذکر مؤخر کرد؟ جواب: زیرا چہ لائے نفی تغیرے در لفظ نمی وہد و "لن" متغیر می سازد، و آنچه تغیرے ندہد و بحال خود باقی دارد اشرف است. (ت) نصب کند: [اگر در آخر احوال فہا شد چہ: لن یعنی] سوال: "لن" چرا فعل مستقبل را نصب کند؟ جواب: وجہ: اُن بفتح مزہ کہ از حروف ہاصبہ فعل مستقبل اصل ست و "لن" مشابہ اوست از حروف و حرکت و سکون و معنی استتہال، پس بیش بہت آں "لن" نیز نصب کند. (ت)

ساقہ گرداند: سوال: "لن" نون اعرابی را چرا اساقہ کند؟ جواب: زیرا چہ نون اعرابی بدل رفع ست، و ہر گاہ کہ "لن" رفع راسا قہ کردہ نصب می سازد نون اعرابی را کہ بدل آں است ہم ساقہ خواہد کرد. (ت) چہار ششیمہ: [بمعللان، تفعلان، تفعلان، تفعلان.] یعنی ششیمہ مذکر غائب و ششیمہ مؤنث غائب و ششیمہ مذکر حاضر و ششیمہ مؤنث حاضر. عمل نہ کند: زیرا کہ آخر آں دو صیغہ ضمیر نون جمع است، و آں بنی ست، و لہذا تغیر نمی شود.

و"لن" مضارع را بمعنی مستقبل منفی گردانند.

بحث نفی تاکید بـ "لن" در فعل مستقبل معروف

لَنْ يُفَعَّلَ	لَنْ يُفَعَّلَا	لَنْ يُفَعَّلُوا	لَنْ تُفَعَّلَ	لَنْ تُفَعَّلَا	لَنْ تُفَعَّلُوا
لَنْ تُفَعَّلَ	لَنْ تُفَعَّلَا	لَنْ تُفَعَّلُوا	لَنْ أَفَعَّلَ	لَنْ أَفَعَّلَا	لَنْ أَفَعَّلُوا

بحث نفی تاکید بـ "لن" در فعل مستقبل مجهول

لَنْ يُفَعَّلَ	لَنْ يُفَعَّلَا	لَنْ يُفَعَّلُوا	لَنْ تُفَعَّلَ	لَنْ تُفَعَّلَا	لَنْ تُفَعَّلُوا
لَنْ تُفَعَّلَ	لَنْ تُفَعَّلَا	لَنْ تُفَعَّلُوا	لَنْ أَفَعَّلَ	لَنْ أَفَعَّلَا	لَنْ أَفَعَّلُوا

فصل

این همه که گفته شد بحث نفی تاکید بـ "لن" در فعل مستقبل بود، چوں

و"لن مضارع: نزد بعینه "لن" موضوع است برائے تاکید نفی مستقبل، و برائے مطلق نفی مستقبل، و نزد بعینه برائے تاکید نفی مستقبل است، بدلیل قول او تعالی: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ...﴾ (آل عمران ۱۱۸)، و می توان گفت که تاکید عدم قبول زرمذ کور از جائے دیگر مستفاد باشد، نه از این آیت، و اگر آں برائے تاکید نفی مستقبل آید تخصیص "لنوم" در قول او تعالی: ﴿لَنْ أَكْتَلِمَنَّ الْيَوْمَ بِإِسْمِكَ﴾ (مریم: ۶۷) درست نخواهد شد، خلاص، و بعینه بر آں اند که "لن" موضوع است برائے نفی مستقبل، گایه در تاکید مستعمل است، و گایه در تاکید. (ت)

مستقبل منفی گردانند: زیرا که آخر آں دو صیغه ضمیر نون جمع است و آن مبنی است و لهذا تغییر نمی شود، و معنی حال در فعل مضارع باقی نماند. **لَنْ يُفَعَّلَ:** هرگز نخواهد کرد آں یک مرد در زمان استقبال صیغه واحد مذکر غائب بحث نفی بـ "لن" در فعل مستقبل معروف۔ **لَنْ نَفَعَّلَ:** معانی آں صیغه از ما تقدم ظاهر اند. **لَنْ يُفَعَّلَ:** هرگز کرده خواهد شد آں یک مرد در زمان استقبال صیغه واحد مذکر غائب بحث نفی تاکید بـ "لن" در فعل مستقبل مجهول۔ **لَنْ نَفَعَّلَ:** معنی این صیغه را حاجت بیان نیست.

خوای کہ نفی جہد۔ "لم" بنا کنی، "لم" در اول فعل مضارع در آر، و این را نفی جہد بہ "لم" می گویند، و "لم" در فعل مضارع در پنج محل جزم کند اگر در آخر او حرف علت نباشد، و اگر باشد ساقط گرداند ^{بی فعل مضارع} چون: لَمْ يَدْعُ وَلَمْ يَرَمْ وَلَمْ يَخْشَ و حروف علت سه است: واو والف ویاہ کہ مجموعہ وی وای باشد، پنج محل این است: واحد مذکر غائب واحد مؤنث غائب واحد مذکر حاضر، و دو کلمہ حکایت نفس متکلم، و در ہفت محل نون اعرابی را ساقط گرداند، چہار تشنیہ و دو جمع مذکر غائب و حاضر، و یکے واحد مؤنث حاضر، و در دو محل در لفظ ^چ عمل نکند، و آن دو محل این است: جمع مؤنث

خوای: سوال: بـصـف ^{لن} را بہ بحث "لم" چرا مقدم کرو؟ جواب: زیرا چہ "لن" آخر فعل مضارع را از حرکت باز نہ داشت، بخلاف "لم" کہ از حرکت باز داشت، و آخر را جزم کرد، و نیز "لن" تغیر زمانہ نکرد، و "لم" زمانہ متغیر ساخت، پس اشریت "لن" راست۔ (مولوی عسکری) در اول: سوال: "لم" در اول فعل مضارع چرا آورده شد؟ جواب: تا سامع بر وقت بدو تکلم بفہمید کہ این نفی جہد۔ "لم" است۔ (ت بہ "لم": "لم" حرفے است مستقل لیکن فرار اصلش "لا" گفتہ، و سے گوید کہ ہم بدل از الف است الایحہ دیکے بریں قول نہارد، وانذا علم۔ (منہ)

می گویند: سوال: این نفی را نفی جہد۔ "لم" چرا نامیدند؟ جواب: جہد بفتح اول و سکون ثانی بمعنی دانستہ انکار کردن است، کذا فی "الصراح"، چون ماضی متحقق الوقوع است پس معنیش را گویا دانستہ انکار کردن است، لہذا جہد بضم و بفتحتین پس بمعنی قلت غیر است بمعنی انکار، کذا فی "القاموس" و "تختی الارب"، و آنچه شارح میرزا علی برجندی بفتحتین نقل کرده، مخالف اکثر کتب معتبرہ است، لہذا صاحب "منتخب" سے نویسد: جہد بالفتح و بالضم انکار کردن است بدانستگی،

سے است: سوال: این سے حروف را علت چرا نامیدند؟ جواب: زیرا چہ این حروف قبول اعلال سے کنند از حذف و ابدال و اسکان، پس تغیر را را ہے است دریں حروف بچو علیہ کہ تغیر حجازی دارد، و نیز علت باکسر بمعنی بیماری است، کذا فی "الصراح" و وقت بیماری مجموعہ ازیں سے حروف و اسے از زبان مریض بیرون سے آید، شاعر سے گوید شعر:

حرف علت نام کردم داو و الف و پائے را ہر کرد و سے رسد ناچار گوید و اسے را

وای: سوال: مجموعہ این سے حروف سوائے و سے دیگر ہم تصور بود، چون او وی ویاہ، پس چرا مصنف ^{لن} و اسے را خاص نمود؟ جواب: تا اشارہ باشد بوجہ تشبیہ کہ کلمہ از زبان علیل بیرون سے آید نہ مجموعت دیگر (ش) بخش: مثال الف نہ رسید آں یک مرد ^چ عمل: زیرا کہ این نون علامت جمع مؤنث و ضمیر فاعل است، و نیز این کہ این مرد و لون جنی ہستند۔ (منہ قوی)

غائب و حاضر، و در همه کلمات عمل در معنی کند، یعنی صیغه فعل مضارع را بمعنی ماضی منفی گرداند.

بحث نفی جحدب "لم" در فعل مستقبل معروف

لَمْ يُفْعَلْ	لَمْ يُفْعَلَا	لَمْ يَفْعَلُوا	لَمْ تَفْعَلْ	لَمْ تَفْعَلَا	لَمْ تَفْعَلْنَ
لَمْ تَفْعَلَا	لَمْ تَفْعَلُوا	لَمْ تَفْعَلِي	لَمْ تَفْعَلَا	لَمْ تَفْعَلْنَ	لَمْ أَفْعَلْ

بحث نفی جحدب "لم" در فعل مستقبل مجهول

لَمْ يُفْعَلْ	لَمْ يُفْعَلَا	لَمْ يُفْعَلُوا	لَمْ تُفْعَلْ	لَمْ تُفْعَلَا	لَمْ تُفْعَلْنَ
لَمْ تُفْعَلَا	لَمْ تُفْعَلُوا	لَمْ تُفْعَلِي	لَمْ تُفْعَلَا	لَمْ تُفْعَلْنَ	لَمْ أَفْعَلْ

فصل

این همه که گفته شد بحث نفی جحدب بلم در مستقبل بود، چون خواهی که لام تاکید بانون تاکید بکنی، لام تاکید در اول فعل مستقبل در آر، ونون تاکید در آخر او زیاده کن، و لام تاکید همیشه مفتوح باشد،

حقی گرداند: سوال: "لم" مستقبل را چرا ماضی منفی گرداند؟ جواب: "لم" مشابهت دارد ب این شرطیه: زیرا که هر دو عامل چازم اند، و حرف شرط ماضی را بمعنی مستقبل گرداند، هم چنین "لم" مستقبل را بمعنی ماضی گرداند، حملا للضد علی الضد.

لم یفعل: ای که کرد آن یک مرد در زمان گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحث نفی جحدب "لم" در فعل مستقبل معروف، و نفس البواقی علی هذا. (است) لَمْ يُفْعَلْ. کرده شد آن یک مرد در زمان گذشته صیغه واحد مذکر بحث نفی جحدب "لم" در فعل مستقبل مجهول. لَمْ تُفْعَلْ: معانی این صیغ ظاهر اند. لام تاکید: لامیکه افاده منفی تاکید نماید، و مجرد باشد از معنی حالیه: زیرا چه اگر معنی حال داشته باشد پس اجتناب بانون تاکید که معنی استقبال پیدا میسازد و شوار است. (ش) نون تاکید: است نونیکه افاده معنی تاکید نماید. در اول: سوال: مصنف **هـ** "در اول مستقبل" گفت "در اول مضارع" چنان گفت؟ جواب: برائے صحیح بر این معنی که بگام دخول لام تاکید ونون تاکید محض معنی استقبال گرفته می شود. مفتوح باشد: زیرا که فتحه اخف حرکات است از حرکات مشدده.

ونون تاکید دو نون است یکے نون ثقیلہ دوم نون خفیفہ، و نون ثقیلہ نون مشدود را گویند، و نون خفیفہ نون ساکن را گویند، و نون ثقیلہ در چہارہ کلمہ در آید، و نون خفیفہ در ہشت کلمہ در آید، و ما قبل نون ثقیلہ در پنج محل مفتوح باشد، و آن پنج محل ایں است: واحد مذکر غائب و واحد مؤنث غائب و واحد مذکر حاضر، و دو صیغہ حکایت نفس متکلم، و در شش محل ما قبل نون ثقیلہ الف باشد، چہار تشنیہ و دو جمع مؤنث غائب و حاضر، دریں دو محل الف فاصل در آید، و در جمع مذکر غائب و حاضر و او دور کرده شود، ما قبل او ضمہ گذاشتہ شود، تا دلالت کند بر حذف واو، و از صیغہ واحد مؤنث حاضر یاہ دور کرده شود، ما قبل او کسرہ گذاشتہ آید، تا دلالت کند بر حذف یاہ، و نون ثقیلہ در شش محل مکسور باشد، و آن شش محل ہمانست کہ در الف درمی آید، و در باقی ہشت محل مفتوح، و نون خفیفہ در محلیکہ الف باشد ورنہ نیاید،

دو نون است: ہر دو نون در افادہ معنی تاکید مستقبل برابر اند، مگر اکثر کوفیاں نون ثقیلہ را اصل و نون خفیفہ را فرع آن سے پندارند، و البسیاں ہر یکے را اصل میدانند، و نزد بعضی در نون ثقیلہ تاکید زائد است بہ نسبت نون خفیفہ. (ت)

نون ثقیلہ: سوال: نون مشدود را ثقیلہ چرا گویند؟ جواب: زیرا چہ مشدود با تہاہر آئندہ دو حرف در ویکت جاہم سے آید شغلہ دارد. (منہ) **مفتوح باشد:** در دو محل مضموم دوریکت محل مکسور، و در شش محل ساکن چنانچہ سے آید. (منہ) **پنج محل:** سوال: ما قبل نون ثقیلہ را دریں پنج محل ساکن چرا نہ کردند؟ جواب: تا اجتماع ساکنین علی غیر عدہ لازم نیاید. (ت)

الف فاصل: حاجت الف فاصل آوردن چیست؟ جواب: تا اجتماع سے نون زائد لازم نیاید، یکے نون مخ دوم نون ثقیلہ کہ بمنزلہ دو نون است: زیرا چہ اجتماع سے نون زائد مکسورہ است. سوال: و لہ کونین سے نون مخ شدند؟ جواب: ہر سے نون زائد نمیشند، بلکہ اول اصلی است. سوال: الف را برائے فصل چرا خاص کردند؟ جواب: بوجہ غفت آن. **حاضر:** واو دور کرده شود بجهت لزوم اجتماع ساکنین میان او و جمع و نون مدغم. **حذف واو:** قولہ: بر حذف واو: سوال: در نسخا حذف قائل لازم آید: زیرا چہ واو ضمیر قائل است و ایں ممنوع است؟ جواب: ضمہ قائم مقام آن موجود است، و ایں چنین حذف درست است.

نون ثقیلہ: ای جاہلیکہ پس الف افتد. **باقی ہشت:** یعنی واحد مذکر غائب و جمع مذکر غائب، و واحد مؤنث غائب، و واحد مذکر حاضر، و جمع آن و واحد مؤنث حاضر، و ہر دو صیغہ حکایت نفس متکلم. **محلیکہ الف:** و آن ہشت محل است. **در نیاید:** سوال: دریں شش محل نون خفیفہ چرا نمے آید؟ جواب: بہبب لزوم اجتماع ساکنین علی غیر عدہ ہمان الف و نون خفیفہ.

در باقی محل بیاید، و نون اعرابی بانون تاکید جمع نشود.

بحث لام تاکید بانون تاکید ثقیله در فعل مستقبل معروف

لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَانَّ	لَيَفْعَلَانَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ
لَيَفْعَلَانَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَانَّ	لَيَفْعَلَانَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ

بحث لام تاکید بانون تاکید ثقیله در فعل مستقبل مجهول

لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَانَّ	لَيَفْعَلَانَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ
لَيَفْعَلَانَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَانَّ	لَيَفْعَلَانَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ

بحث لام تاکید بانون تاکید خفیفه در فعل مستقبل معروف

لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ
لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ

بحث لام تاکید بانون تاکید خفیفه در فعل مستقبل مجهول

لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ
لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ

بیاید: چرا که مانع نون خفیفه یا نه نمی شود. (سه توحی) جمع نشود: تا اجتماع نونات لازم نیاید، و نیز نون اعرابی بدل اعراب رفع است، و ما قبل نون تاکید معنی است، پس جای اعراب باقی نمانده، لهذا حذف کرده شد. لَيَفْعَلَنَّ: هر آئینه هر آئینه خواهد کرد آن یکت مردود زمان مستقبل صیغه واحد مذکر غائب بحث لام تاکید ثقیله در فعل مستقبل معروف.

لَيَفْعَلَنَّ: هر آئینه هر آئینه کرده خواهد شد آن یکت مردود زمان مستقبل صیغه واحد مذکر غائب بحث لام تاکید ثقیله در فعل مستقبل مجهول، و قس الباقی علی هذا. لَيَفْعَلَنَّ: هر آئینه هر آئینه خواهد کرد آن یکت مردود زمان مستقبل صیغه واحد مذکر غائب بحث لام تاکید بانون تاکید خفیفه در فعل مستقبل معروف. لَيَفْعَلَنَّ: هر آئینه هر آئینه کرده خواهد شد آن یکت مردود زمان مستقبل صیغه واحد مذکر غائب بحث لام تاکید بانون تاکید خفیفه در فعل مستقبل مجهول، و الباقی علی هذا.

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث فعل مستقبل بانون ثقیلہ و خفیفہ بود، چون خواهی کہ امر بنا کنی، امر گرفتہ می شود از فعل مضارع، غائب از غائب، حاضر از حاضر، متکلم از متکلم، معروف از معروف، مجہول از مجہول چون خواهی کہ امر حاضر معروف بنا کنی، علامت مضارع را حذف کن، بعدہ بجز کہ متحرک می ماند یا ساکن، اگر متحرک میماند آخر را ساکن کن اگر حرف علت نباشد چون: از تَعَدَّ عَدًّا از تَضَعُ ضَعًّا، و اگر باشد ساقط شود چون: از تَقِي قِي، و اگر ساکن میماند نظر کن در عین کلمہ، اگر عین کلمہ مکسور باشد یا مفتوح ہمزہ وصل مکسور در اول او در آر، و آخر را ساکن کن اگر حرف علت نباشد چون: از تَسْمَعُ اسْمَعُ و از

امر بنا کنی: [وآں صیغہ ایست کہ طلب کردہ شود ہاں فعل از فاعل. اسوال: تعریف امر چیست؟ جواب: امر لفظی است موضوع برائے طلب فعل، اعم از آنکہ متکلم خود را حالے پندارد یا عاجز یا مسامی. و نزو اول اصول در امر استعلام محتر است، و آنچه بر وجہ غرض باشد اوراد عام گویند، امر بانسادی التماس است کما هو مذکور فی المطولات. (منہ)

فعل مضارع: سوال: امر از فعل مضارع چہ ایمانے سازند؟ جواب: بسبب مناسبت استقبالیست کہ در زمانہ مستقبل مستفاد است؛ زیرا چہ امر کردہ نمی شود بجزی کہ گذشتہ است، چہ دریں امر تکلیف ما لا ینطاق ست، و ہم چنین کردہ نمی شود با بیجا موجودنی الحال کہ حال است. (ت) چون خواهی: ایں ہمہ بجهت مناسبت میان فرغ و اصل. علامت: یعنی تاہر کہ علامت مضارع حاضر ست. حذف: تا التماس نمی شود مضارع در حال وقف. ساکن: چونکہ اصل در افعال بسبب فقدان معانی موجب اعراب ہاست، و مضارع بسبب مشابہت تامہ با اسم فاعل معرب کردہ شدہ بود، چون علامت مضارع حذف کردہ شد آں مشابہت تامہ نیز باقی نہاند، پس باہاں بنا نمود، و معلوم است کہ اصل در معنی سکون ست، پس انہیں وجہ ساکن کردہ شدہ. (قوی)

ساقط: زیرا چہ اگر ساقط نشود، معلوم نخواہد شد کہ ایں سکون بجهت بنائے امر رسیدہ است یا ہاں سکون است کہ از بیشتر حاصل است. (ش) ہمزہ وصل مکسور: یعنی بجائے علت مضارع کہ حذف کردہ شد ہمزہ وصل مکسور در آر تا ابتداء سکون کہ از ممنوعات است لازم نیاید، و ایں ہمزہ را ہمزہ وصل بدین وجہ گویند کہ ایں ہمزہ ماقبل خود را بجا بعد خویش وصل میسازد، و لطف ایں ست کہ خود از میان ہر دو بیرون سے آید. چون از تسمع اسمع: چون خواستند کہ از تسمع و تظنرب بنائے امر حاضر معروف سازند، تاے علامت مضارع را حذف کردند، بعدش سین و ضا ساکن ماند نظر کردند بر سین کلمہ کہ در تسمع مفتوح است و در تظنرب مکسور ست، ہمزہ وصل مکسور در اول کلمہ آوردند و آخر را ساکن کردند، اسمع و اظنرب شد.

تَضْرِبُ اضْرِبْ، و اگر باشد ساقط شود چون: اِزْ تَرْمِيْ اَرْمِ و اِزْ تَحْشِيْ اِحْشِ، و اگر عین کلمه مضموم باشد، همزه وصل مضموم در اول او در آر، و آخر را ساکن کن اگر حرف علت نباشد چون: اِزْ تَنْصُرُ اَنْصُرْ، و اگر باشد ساقط شود چون: اِزْ تَنْدَعُوْ اُدْعُ، چون خوانی که امر حاضر مجهول و امر غائب معروف یا مجهول بنا کنی، لام امر مکسور در اول او در آر، و آخر او جزم کن اگر حرف علت نباشد، و اگر باشد ساقط شود چون: لِيَدْخُلْ لِيَدْخُلْ، و نون تاکید چنانچه در مضارع می آید در امر نیز می آید، و در امر نون اعرابی هم ساقط شود.

بحث امر حاضر معروف

اِفْعَلْ	اِفْعَلَا	اِفْعَلِيْ	اِفْعَلُوْا	اِفْعَلَا	اِفْعَلْنَ
----------	-----------	------------	-------------	-----------	------------

بحث امر حاضر مجهول

لِتَفْعَلْ	لِتَفْعَلَا	لِتَفْعَلِيْ	لِتَفْعَلُوْا	لِتَفْعَلَا	لِتَفْعَلْنَ
------------	-------------	--------------	---------------	-------------	--------------

و اگر باشد. وصل مکسور نیز از اول یاء و از ثانی الف حرف علت را انگندند. (منه) همزه وصل مضموم: همزه وصل مضموم با تاجع بین کلمه در آوردند. (منه قوی) چون از تنصو انصو: (التنصو یاری کردن قوی) تا علامت مضارع را حذف کرده ما بعدش را ساکن و عین کلمه را مضموم یا بقیه همزه وصل مضموم در آوردند، و آخر را ساکن کردند، اَنْصُرْ شد. (ت) اورع در اصل تَنْدَعُوْ بود، ضم بر و او فثیل پیدا شد حذف کردند، تَنْدَعُوْ بکون او شد، چون بنا به امر حاضر معروف خواستند، تا به علامت مضارع را حذف کردند، و ما بعدش را ساکن یا بقیه و عین کلمه را مضموم همزه وصل مضموم در اول کلمه در آوردند، و آخر او حرف علت شد، قطع شد، اُدْعُ شد. (ت) لام امر: سوال: لام امر بر اول کلمه چرا آوردند؟ جواب: تا از ابتدای کلمه معلوم شود که این نوع دیگر است از کلام. سوال: لام امر چرا مکسور باشد؟ جواب: بسبب مشابهت او با لام جار و در اختصاص عمل، و نیز تا فرق شود در لام امر و لام تاکید. (ت) امر نون اعرابی: زیرا چه او بدل اعراب است یا رفع، و هر گاه اعراب وقت بنا به ساقط می شود، و نون اعرابی امر ساقط می شود. (ش) اِفْعَلْ: بکن تو یکت مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر معروف. لِتَفْعَلْ: باید که کرده شوی تو یکت مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکر حاضر مجهول.

بحث امر غائب معروف

لِیَفْعَلَنَّ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلُوا	لِیَفْعَلْ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلَنَّ
---------------	-------------	--------------	------------	-------------	---------------

بحث امر غائب مجهول

لِیَفْعَلَنَّ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلُوا	لِیَفْعَلْ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلَنَّ
---------------	-------------	--------------	------------	-------------	---------------

بحث امر حاضر معروف بانون ثقیله

اِفْعَلَنَّ	اِفْعَلَانَّ	اِفْعَلْنَ	اِفْعَلَنَّ	اِفْعَلَانَّ	اِفْعَلَنَّ
-------------	--------------	------------	-------------	--------------	-------------

بحث امر حاضر مجهول بانون ثقیله

لِیَفْعَلَنَّ	لِیَفْعَلَانَّ	لِیَفْعَلْنَ	لِیَفْعَلَنَّ	لِیَفْعَلَانَّ	لِیَفْعَلَنَّ
---------------	----------------	--------------	---------------	----------------	---------------

بحث امر غائب معروف بانون ثقیله

لِیَفْعَلَنَّ	لِیَفْعَلَانَّ	لِیَفْعَلَنَّ	لِیَفْعَلَنَّ	لِیَفْعَلَنَّ	لِیَفْعَلَنَّ
---------------	----------------	---------------	---------------	---------------	---------------

بحث امر غائب مجهول بانون ثقیله

لِیَفْعَلَنَّ	لِیَفْعَلَانَّ	لِیَفْعَلَنَّ	لِیَفْعَلَنَّ	لِیَفْعَلَنَّ	لِیَفْعَلَنَّ
---------------	----------------	---------------	---------------	---------------	---------------

لِیَفْعَلَنَّ: [باید که بگذرد آن یکت مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث امر غائب معروف]. سوال: علامت مضارع از امر حاضر مجهول چرا حذف شد؟ جواب: براسه این که قلیل الاستعمال است، پس زیادت حرف درو مضائقه نه دارد.

لِیَفْعَلَنَّ: باید که کرده شود آن یکت مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث امر غائب مجهول.

اِفْعَلَنَّ: هر آئینه کن تو یکت مرد در زمانه استقبال صیغه واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر معروف بانون ثقیله. (منز)

لِیَفْعَلَنَّ: هر آئینه باید که کرده شوی تو یکت مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر مجهول بانون ثقیله. (قوی عم فیض)

لِیَفْعَلَنَّ: هر آئینه باید که بگذرد آن یکت مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث امر غائب معروف بانون ثقیله. (قوی)

لِیَفْعَلَنَّ: هر آئینه باید که کرده شود آن یکت مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث امر غائب مجهول بانون ثقیله.

بحث امر حاضر معروف بانون خفیفہ

أَفْعَلْنَ	أَفْعَلُنْ	أَفْعَلِيْنَ
------------	------------	--------------

بحث امر حاضر مجہول بانون خفیفہ

لُتْفَعَلْنَ	لُتْفَعَلُنْ	لُتْفَعَلِيْنَ
--------------	--------------	----------------

بحث امر غائب معروف بانون خفیفہ

لُتْفَعَلْنَ	لُتْفَعَلُنْ	لُتْفَعَلِيْنَ	لَا تُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلُنْ
--------------	--------------	----------------	----------------	----------------

بحث امر غائب مجہول بانون خفیفہ

لُتْفَعَلْنَ	لُتْفَعَلُنْ	لُتْفَعَلِيْنَ	لَا تُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلُنْ
--------------	--------------	----------------	----------------	----------------

فصل

اِس ہمہ کہ گفتہ شد بحث امر بود، چوں خواہی کہ نمی بتا کنی پس لائے نمی در اول فعل مستقبل در آرد، ولائے نمی در آخر او در بیخ محل جزم کند مثل "لم" اگر در آخر او حرف علت نباشد،
چنانکہ لم جزم کند

أَفْعَلْنَ: ہر آئینہ کن لو یکت مرد در زمانہ آئیدہ صیغہ واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر معروف بانون خفیفہ۔ **لُتْفَعَلْنَ**: ہر آئینہ باید کردہ شوی تو یکت مرد در زمانہ آئیدہ صیغہ واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر مجہول بانون خفیفہ۔ **لُتْفَعَلُنْ**: ہر آئینہ باید کہ بکند آں یکت مرد در زمانہ آئیدہ، صیغہ واحد مذکر غائب بحث امر غائب معروف بانون خفیفہ۔ (منہ) **لُتْفَعَلِيْنَ**: ہر آئینہ باید کہ کردہ شود آں یکت مرد در زمانہ آئیدہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث امر حاضر مجہول بانون خفیفہ۔ **نَمِي تَأْكُلِي**: آں نطقہ است کہ طلب کردہ شود آں حرکت فعل از فاعل۔ [سوال: اِس جنس افعال را جنسی چرانا میدند؟ جواب: زیرا چہ نمی در لغت بمعنی بازداشتن است از کار و گفتار، کذا فی "الصراح"۔ (منہ) سوال: بحث امر برابر بحث نمی در ذکر چرانا مقدم کردند؟ جواب: بر نمی حرف نمی کہ مفید معنی عدم است داخل ست نہ بر امر، و وجودی مقدم ست بر عدی با تہار شرف۔ پس لائے نمی: اِس قید احترازی ست برائے اخراج لائے نمی۔ محل جزم: سوال: لائے نمی را چرانا جزم کند؟ جواب: لائے نمی مشابہ است با امر؛ زیرا چہ لام امر برائے طلب فعل ست، ولائے نمی برائے طلب حرکت، پس ہر دو شریکت شدند در طلب، لہذا عمل او نمودند قد بکمی هذا الفقد۔

واگر باشد ساقط گرداند چوں: لَا تَلْعُ و لَا تَرْمِ و لَا تَخْشِ، واز ہفت محل نون اعرابی را ہم دور نماید، و در دو محل در لفظ تَج عمل کند، و نون تاکید چنانچہ در مضارع می آید ہمہراہ طریق در نہی نیز می آید.

نہی در جمع مؤنث غائب و ماضی

بحثِ نہی حاضر معروف

لَا تَفْعَلُ	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلُوا	لَا تَفْعَلْنَ
--------------	---------------	----------------	----------------

بحثِ نہی حاضر مجہول

لَا تُفْعَلُ	لَا تُفْعَلَا	لَا تُفْعَلُوا	لَا تُفْعَلْنَ
--------------	---------------	----------------	----------------

بحثِ نہی غائب معروف

لَا يَفْعَلُ	لَا يَفْعَلَا	لَا يَفْعَلُوا	لَا يَفْعَلْنَ
--------------	---------------	----------------	----------------

بحثِ نہی غائب مجہول

لَا يُفْعَلُ	لَا يُفْعَلَا	لَا يُفْعَلُوا	لَا يُفْعَلْنَ
--------------	---------------	----------------	----------------

بحثِ نہی حاضر معروف بانوں اقلیلہ

لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلَانَّ	لَا تَفْعَلْنَ	لَا تَفْعَلَنَّ
-----------------	------------------	----------------	-----------------

نون اعرابی: چهار حثیہ و دو جمع مذکر غائب و حاضر و یکے واحد مؤنث حاضر. دور نماید: زیرا کہ نون اعرابی بدل اعراب رفع است، و ہر گاہ لائے نہی اعراب را حذف می کند، پس نون اعرابی را ہم دور نماید. (محمد عسکری قزوینی) در نہی: برائے تاکید طلب ترک فعل. لَا تَفْعَلُ: ممکن تو یکت مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر بحثِ نہی حاضر معروف، و الباقی علیٰ ہذا. لَا يُفْعَلُ: کرده مشو تو یکت مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر بحثِ نہی حاضر مجہول. لَا يَفْعَلُ: نہ کند آن یکت مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر غائب بحثِ نہی غائب معروف. لَا يُفْعَلُ: کرده نشود آن یکت مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر غائب بحثِ نہی غائب مجہول. لَا تَفْعَلَنَّ: زہار ممکن تو یکت مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر حاضر بحثِ نہی حاضر معروف بانوں اقلیلہ، و الباقی علیٰ ہذا.

بحث نئی حاضر مجہول بانوں تھیلہ

لَا تُفَعِّلَنَّ	لَا تُفَعِّلَانَّ	لَا تُفَعِّلَنَّ	لَا تُفَعِّلَنَّ	لَا تُفَعِّلَنَّ
------------------	-------------------	------------------	------------------	------------------

بحث نئی غائب معروف بانوں تھیلہ

لَا يُفَعِّلَنَّ	لَا يُفَعِّلَانَّ	لَا تُفَعِّلَنَّ	لَا تُفَعِّلَنَّ	لَا يُفَعِّلَنَّ
لَا تُفَعِّلَنَّ	لَا أُفَعِّلَنَّ			

بحث نئی غائب مجہول بانوں تھیلہ

لَا يُفَعِّلَنَّ	لَا يُفَعِّلَانَّ	لَا تُفَعِّلَنَّ	لَا تُفَعِّلَنَّ	لَا يُفَعِّلَنَّ
لَا تُفَعِّلَنَّ	لَا أُفَعِّلَنَّ			

بحث نئی حاضر معروف بانوں خفیفہ

لَا تُفَعِّلَنَّ	لَا تُفَعِّلَنَّ	لَا تُفَعِّلَنَّ
------------------	------------------	------------------

بحث نئی حاضر مجہول بانوں خفیفہ

لَا تُفَعِّلَنَّ	لَا تُفَعِّلَنَّ	لَا تُفَعِّلَنَّ
------------------	------------------	------------------

بحث نئی غائب معروف بانوں خفیفہ

لَا يُفَعِّلَنَّ	لَا يُفَعِّلَانَّ	لَا تُفَعِّلَنَّ	لَا تُفَعِّلَنَّ	لَا يُفَعِّلَنَّ
------------------	-------------------	------------------	------------------	------------------

لَا تُفَعِّلَنَّ: زہار کردہ مشو لوگیت مرد در زمان آیدہ صیغہ واحد مذکر حاضر بحث نئی حاضر مجہول بانوں تھیلہ. لَا يُفَعِّلَنَّ: زہار نہ کند آں یکت مرد در زمان آیدہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نئی غائب معروف بانوں تھیلہ. (منہ) لَا يُفَعِّلَنَّ: زہار کردہ نشود آں یکت مرد در زمان آیدہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نئی غائب مجہول بانوں تھیلہ، والفاظی علیٰ ہذا.

لَا تُفَعِّلَنَّ: زہار ممکن لوگیت مرد در زمان آیدہ صیغہ واحد مذکر حاضر بحث نئی حاضر معروف بانوں خفیفہ. منہ.

لَا تُفَعِّلَنَّ: زہار کردہ مشو لوگیت مرد در زمان آیدہ صیغہ واحد مذکر حاضر بحث نئی حاضر مجہول بانوں خفیفہ. (منہ)

لَا يُفَعِّلَنَّ: زہار کند آں یکت مرد در زمان آیدہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نئی غائب معروف بانوں خفیفہ.

بحث نئی غائب مجہول بانون خفیفہ

لَا يُفَعَّلْنَ	لَا يُفَعَّلْنَ	لَا تُفَعَّلْنَ	لَا تُفَعَّلْنَ	لَا تُفَعَّلْنَ
-----------------	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------

فصل

اِس ہمہ کہ گفتہ شد بحث نئی بود، چون خواهی کہ اسم فاعل بنا کنی، اسم فاعل گرفتہ می شود از فعل مضارع معروف، پس علامت مضارع را حذف کن، بعد از اں فاء کلمہ را فتح دہ، و میان فاء و عین الف فاعل در آر، و عین کلمہ را کسرہ دہ، و لام کلمہ را تنوین زیادہ کن، تا اسم فاعل گردد۔

بحث اسم فاعل

فَاعِلَاتٌ	فَاعِلَاتَانِ	فَاعِلَةٌ	فَاعِلُونَ	فَاعِلَانِ	فَاعِلٌ
------------	---------------	-----------	------------	------------	---------

فصل

اِس ہمہ کہ گفتہ شد بحث اسم فاعل بود، چون خواهی کہ اسم مفعول بنا کنی، اسم مفعول ساختہ می شود از فعل مضارع مجہول، پس علامت مضارع را حذف کن، بعد از اں میم مفتوح مفعول در اول او در آر،

لَا يُفَعَّلْنَ: زہار گزردہ شود اِس یک مرد در زمان آیدہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نئی غائب مجہول بانون خفیفہ۔
اسم فاعل: سوال: تعریف اسم فاعل چیست؟ جواب: اسم فاعل اسے است کہ مشتق باشد از مضارع، تا دلالت کند بر ذاتے کہ قائم باشد اِس فعل بمعنی حدوث بدون لحاظ تفصیل و زیادت اور چیز دیگر۔ **علامت مضارع:** علامت مضارع را بدیں وجہ حذف کردند کہ اسم فاعل مضارع نیست، پس علامتیں نیز دور و نخواہد ماند۔ **کسرہ:** اگر فتح باشد یا ضمہ ورنہ بحال خود باید گذاشت۔
تنوین زیادہ کن: [زیرا چہ تنوین خاصہ اسم است] تنوین عبارت است از نون ساکن زائد کہ تابع حرکت اخیرہ باشد و در کتابت نیاید۔ **فاعِل:** کلمہ یک مرد صیغہ واحد مذکر بحث اسم فاعل، و فس البوائی علی ہذا۔ **اسم مفعول:** اسم مفعول اسے است کہ مشتق باشد از فعل مضارع مجہول تا دلالت کند بر چیزے کہ بر حدث واقع شود بلا لحاظ تفصیل بر دیگرے۔

فعل مضارع: بجهت مناسبت میان ہر دو رنگ ہر دو منسوب شوند بسوے مفعول۔ **میم مفتوح:** سوال: میم را فتح چرا دادند؟
 جواب: زیرا چہ فتح اخف الحركات است۔ **در اول:** اسے بجائے علامت مضارع

و عین کلمہ راضمہ وہ، و میان عین و لام و او مفعول و در آر، و لام کلمہ راتنویں وہ، تا اسم مفعول گردد۔
از اچہ تونین فہم اسم است

بحث اسم مفعول

مَفْعُولٌ	مَفْعُولَانِ	مَفْعُولُونَ	مَفْعُولَاتٍ
-----------	--------------	--------------	--------------

تمہ در بیان اسم ظرف واسم آلہ واسم تفضیل

فصل

چوں خواہی کہ اسم ظرفِ زمان و مکان بنا کنی، علامت مضارع را حذف کن، و میم مفتوح در اول او در آر، و عین کلمہ را فتحہ وہ اگر مضموم باشد، ورنہ بحالش بگذار، و لام کلمہ راتنویں ملق کن، تا اسم زمان و مکان گردد۔
بہب لفظ تہ
چونے علامت مضارع
از اچہ تونین فہم اسم است

بحث اسم ظرف

مَفْعَلٌ	مَفْعَلَانِ	مَفْعَلُونَ
----------	-------------	-------------

ضمہ وہ: اگر مفتوح باشد یا مکسور، ورنہ بحال خود بگذارند۔ در آر: مراد از آوردن و او مفعول پیدا کردن و لا ست: زیرا کہ مفعول بضم عین در کلام قوم بدون تار یافتہ شد، لہذا ضمہ عین کلمہ را اشباع کردند و لا پیدا شد۔ (ش) مَفْعُولٌ: کردہ شد یکت مرد صیغہ واحد مذکر بحث اسم مفعول۔ اسم ظرف: سوال: تعریف اسم ظرف چیست؟ جواب: اسے ست کہ ساختہ شود از فعل مضارع، تا دلالت کند بر زمان و وقوع حدوث یا مکان و وقوع حدوث۔ (ت)

مکان باید داشت کہ ظرف بر دو نوع است: ۱۔ ظرف زمان ۲۔ ظرف مکان۔ ظرف زمان آنست کہ بجواب سوال "متی" واقع شود مثلاً عن الصوم آیہ فی رمضان، و ظرف مکان آنست کہ بجواب سوال آئن واقع شود چوں آئن الأسد آیہ فی الصحراء۔ علامت مضارع: سوال: ظرف از فعل مضارع چرانی گیرند؟ جواب: برائے مناسبت میان ہر دو در حرکات و سکنات۔ ميم مفتوح: سوال: بازویاد ميم مفتوح موجب التباس با مصدر ميمي گشت، چنی چرامیم رازانہ گردند؟ جواب: التباس ميمي بجبت قلت مصدر ميمي جائز داشتہ شد۔ مَفْعَلٌ: یکت جائے کردن و یکت زمان کردن صیغہ واحد بحث اسم ظرف

فصل

اسی ہمہ کہ گفتہ شد بحث اسم ظرف بود، چون خوانی کہ اسم آلہ بنا کنی، علامت مضارع را حذف کن و میم مکسور در اول او در آر، و عین کلمہ را فتحہ ده اگر مفتوح نباشد، و لام کلمہ را تنوین ملحق ساز، تا اسم آلہ گردد، و اگر بعد عین کلمہ الف آری، و یا پس لام تا زیادہ کنی دو صیغہ دیگر اسم آلہ کہ اکثر موافق قیاس ست، پدید می آید.

بحث اسم آلہ

مَفْعَلٌ	مِفْعَلَانِ	مِفْعَلَتَانِ	مَفَاعِلُ	وَمِفْعَالٌ	مِفْعَالَانِ	مَفَاعِلُ
----------	-------------	---------------	-----------	-------------	--------------	-----------

فصل

اسی ہمہ کہ گفتہ شد بحث اسم آلہ بود، چون خوانی کہ اسم تفضیل بنا کنی، علامت مضارع را حذف کن و همزہ اسم تفضیل در اول او در آر، و عین کلمہ را فتحہ ده اگر مفتوح نباشد، و لام را تنوین مدہ، اسی طریق بنائے اسم تفضیل برائے مذکر است، اما چوں صیغہ مؤنث بنا کنی، بعد حذف علامت مضارع فاء را.....

اسم آلہ: اسم آلہ اسے ست کہ ساختہ می شود از فعل مضارع تا دلالت کند بر واسطہ فعل ای چیزیکہ بذریعہ استعانت او فعل از فاعل صادر شود، و علامہ تفضیلی نوشتہ است کہ آلہ نمی شود مگر در افعال متعدیہ علاجیہ کہ اثرش تا بمفعول رسد. (منہ)

مفتوح نباشد: اگر مفتوح باشد بحالت خود بگذار. مفعول: یکت آلہ کردن صیغہ واحد بحث اسم آلہ، و فس البواقی علی هذا.

اسم تفضیل: سوال: تعریف اسم تفضیل چیست؟ جواب: اسم تفضیل آن اسے است کہ گرفتہ می شود از مضارع معروف برائے دلالت بر چیزے کہ موصوف است بر زیادت بر مانند بر غیر خود، و آن برائے فاعل آید مطروا.

و همزہ اسم تفضیل: یعنی آنچه بعد حذف علامت مضارع باقی ماندہ ست، و در اولش همزہ اسم تفضیل در آر. و در اول: همزہ در اول اسم تفضیل بدین غرض زائد کردہ شود تا اولی کلمہ یا از عشقوان تکلم معلوم ے شود کہ اسی اسم تفضیل ست.

مفتوح: یعنی مضموم باشد یا مکسور. تنوین مدہ: زیرا کہ تنوین بر اسم تفضیل نیاید.

ضمہ وہ، و عین راساکن، و بعد لام الف مقصورہ لاحق کن، و لام کلمہ را فتحہ وہ، تا اسم تفضیل
 چکی تبدیل شو
 مؤنث گردد.

بحث اسم تفضیل

أَفْعَلُ	أَفْعَلَانِ	أَفْعَلُونَ	أَفَاعِلُ	فُعَلَى	فُعَلَيَانِ	فُعَلَيَاتُ	فُعَلٌ
----------	-------------	-------------	-----------	---------	-------------	-------------	--------

ن م ت

ضمہ وہ: زیرا کہ چون علامت مضارع را بسبب وقوع تغیر در صیغه مضارع حذف کردند فاء کلمہ ساکن ماند و زائد کردن حرف بجہت
 انحطاط درجہ مؤنث از درجہ مذکر مناسب نیست، لهذا حرکات فاء کلمہ را ترجیح دادند، چون ضمہ قوی است، و اول کلمہ محتمل آن سے
 تواند شد، لهذا ضمہ را اختیار کردند.

الف مقصورہ: الف مقصورہ کی علامت جانش است و آن الفی است کی بعد از همزه نباشد. **و لام کلمہ** و چون ما قبل الف فتحه باید، لهذا
 لام کلمہ را فتحه **أَفْعَلُ:** کننده ترکیب مرد صیغه واحد مذکر بحث اسم تفضیل.

منشعب منشور

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلاة والسلام على رسوله محمد وآله وأصحابه أجمعين.

ہدایا - أسعدك الله تعالى في الدارين - کہ جملہ افعال متصرفہ واسمائے متممکنہ از روعے ترکیب حروف اصلی بر دو گونه است: ثلاثی و رباعی، اما ثلاثی آں باشد کہ در ماضی اوسہ حرف اصلی باشد چوں: نَصَرَ وَضَرَبَ، و رباعی آں باشد کہ در ماضی او چہار حرف اصلی باشد چوں: بَعَثَرَ
عدہ گردان پختہ مرد / نہ آں پختہ مرد

والسلام: زیادت لفظ سلام اقتداءً بکلام الملك العلام: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ (الأحزاب: ۵۶).

ہدایا: سوال: مصنف **عطف** "پدان" گفت "بشنو" چرا نہ گفت؟ جواب: "پدان" تعلق بدل دارد، و "بشنو" تعلق کجوش، و فعل قلب از فعل کجوش اقوی می باشد. سوال: "اعلم" چرا نہ گفت؟ جواب: چونکہ "اعلم" لفظ عربی ست، و دو شوار است برائے مبتدیان بہ نسبت فارسی، لہذا مصنف **عطف** اور اختیار نہ کرو. (قنوی) **أسعدك**. سوال: "أسعد" صیغہ ماضی است، معنیش استقبل چرای گیرند؟ جواب: چند جاماضی بمعنی مستقبل آید چنانچہ شاعر گفت:

آمدہ ماضی بمعنی مضارع چند جا عطف ماضی بر مضارع در مقام ابتداء
 بعد موصول و نداء و لفظ حیث و کما در جزاء و شرط و عطف ہر دو باشد در دعا

سوال: چوں مقصود معنی مستقبل بود پس خودش چرا نیاورد؟ جواب: برائے تقاول یعنی تا بہتہار صورت دلالت کند کہ ایں دعا مقبول شد، و مثل ماضی متحقق الوقوع است. (م)

واسمائے متممکنہ: اسم متممکنہ اسمی ست کہ آخرش چاہد اعراب و تنوین را. (محمد عسکری قنوی) مراد از اسم متممکنہ معرب است، و داخل ست در اں مصدر و مشتق و جامد. **حروف اصلی**: حروف اصلی آنست کہ در جمیع متصرفات کلمہ یافتہ شود، و در موازنہ برابر فا و بین و لام واقع شود، و آنچه خلاف است اورا غیر اصلی گویند. (قنوی عم فیئذہ) رباعی: رباعی بنضم اول منسوب است بسوئے از بعد منقوح، و پنجینیں ثلاثی بنضم اول منسوب بشلاشہ و ضم اول از تغییرات نسبت است و منسوب بشلاشہ و رباع بنضم نیست، نیز اکہ زید بر ثلاثی صادق نئے آید چہ زید منسوب بر حرف نیست. (ن) سوال: ثلاثی و رباعی قسم فعل واسم است، و تعریف ثلاثی و رباعی =

و عَزَبَ. امثالاً، برود گونه است: یکے مجرد که در ماضی او حرف زائد نباشد، و دیگر مزید فیہ کہ در ماضی او حرف زائد نیز باشد. امّا آنکہ در و حرف زائد نباشد آن نیز برود گونه است، یکے مطرد که وزن او بیشتر آید، و دیگر شاذ که وزن او کمتر آید، امّا مطرد در اینجا باب است:

باب اول: بر وزن فَعَلَ يَفْعَلُ بفتح العين في الماضي، وضمها في الغابر چون: النصر
و النصرۃ یاری کردن.

تصریفه:

نَصَرَ يَنْصُرُ نَصْرًا فَهُوَ نَاصِرٌ وَنُصِرَ يُنْصَرُ نَصْرًا فَهُوَ مَنْصُورٌ الْأَمْرُ مِنْهُ أَنْصُرُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ
ماضی معروف مطرد معروف اسم فعل ماضی مجهول مطرد مجهول اسم متفعل امر حاضر معروف
لَا تَنْصُرُ الظَّرْفَ مِنْهُ مَنْصُرٌ وَالْآلَةَ مِنْهُ مَنْصُرٌ وَمِنْصَرَةٌ وَمِنْصَارٌ وَتَنْصِيهُمَا مَنْصِرَانِ
کمی معروف و کمال معنی اسم آل و کمال معنی اسم آل و کمال معنی اسم آل و کمال معنی اسم آل
و مَنْصِرَانِ وَالْحَمْعُ مِنْهُمَا مَنْاصِرٌ وَمَنْاصِيرٌ أَفْعَلُ التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَنْصُرُ وَالمؤنث مِنْهُ نَصْرِي
کمی اسم آل و کمال معنی اسم آل و کمال معنی اسم آل و کمال معنی اسم آل و کمال معنی اسم آل
و تَنْصِيهُمَا أَنْصِرَانِ وَنُصْرِيَانِ وَالحَمْعُ مِنْهُمَا أَنْصُرُونَ وَأَنْصَارٌ وَنُصْرٌ وَنُصْرِيَاتٌ.
صیغه جمع مذکر بحت اسم تفضیل صیغه واحد مؤنث بحت اسم تفضیل صیغه جمع مذکر بحت اسم تفضیل

= مخصوص است بفعل؛ زیرا که جامد از اسمائے متمم ماضی ندارد. جواب: مراد از اسمائے متمم اینجا فقط مصدر و مشتق است، بدلیل عدم ذکر جامد درین کتاب. (ش)

یکے مجرد: اسم متفعل از تجرید یعنی برهه کردن یعنی آن فعل که ماضیش خالی باشد از حروف زاده. حروف زاده: امر از حرف جنس حرفت تا شامل بود متعدد را. چنانکه حروف زاده در کلام عرب حسب قاعده وند مجموعش الیوم تنصّأ.

یکے مطرد: اسم فاعل است از اطراف یعنی پس یکت دیگر آمدن در و اول شدن (کت) فی الغابر ای: بر معنی باقی، و مضارع را ازین جهت غایب گویند که چون از زمانه ثلاث ماضی را دور کردند مضارع باقی ماند. و النصرۃ: التصریف یعنی گردانیدن.

نصر: یاری کردن آن یکت مرد در زمانه گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحت اثبات فعل ماضی معروف. مناصر: جمع اسم ظرف و دو صیغه اول اسم آل، و مناصیر: جمع اسم آل کبری یعنی منصار. نصری: صیغه واحد مؤنث بحت اسم تفضیل.

انصران: صیغه ششیمه مذکر بحت اسم تفضیل. انصریان: صیغه ششیمه مؤنث بحت اسم تفضیل. انصار: صیغه جمع مذکر بحت اسم تفضیل. نصر: صیغه جمع مؤنث بحت اسم تفضیل.

الطَّلَبُ: جستن، الدُّخُولُ: در آمدن، الْقَتْلُ: کشتن، الْفَتْنُ: تافتن.

باب دوم: رروزن فَعَلَ يَفْعَلُ بفتح العين في الماضي وكسرها في الغابر چوں: الضرب ...
والضربة: زدن ورفتن بر روی زمین، وپدید کردن مثل.

تصريفه:

گردان الضرب، است

ضَرَبَ يَضْرِبُ ضَرْبًا فَهُوَ ضَارِبٌ وَضَرْبٌ يُضْرَبُ ضَرْبًا فَذَلِكَ مَضْرُوبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ
إِضْرِبُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَضْرِبُ الظرف منه مَضْرِبٌ وَالآلَةُ مِنْهُ مِضْرَبٌ وَمِضْرَبَةٌ
وَمِضْرَابٌ وَتَنْتِيهُمَا مَضْرِبَانِ وَمِضْرَبَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَضَارِبٌ وَمَضَارِيبُ أَفْعَلُ
التفضيل منه أَضْرَبُ وَالْمَوْثُ مِنْهُ ضُرْبِي وَتَنْتِيهُمَا أَضْرَبَانِ وَضُرْبِيَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا
أَضْرُبُونَ وَأَضَارِبُ وَضَرْبٌ وَضُرْبِيَاتٌ.

الغسل: شستن، الغلب: غلبه کردن، الظلم: ستم کردن، الفصل: جدا کردن.

باب سوم: رروزن فَعَلَ يَفْعَلُ بكسر العين في الماضي وفتحها في الغابر چوں: السَّمْعُ

القتل: مصنف رحمته الله این را از باب نصر بضر شمرده، و در کتب معتبره لغت مثل "قاموس" و "شیمی الارب" و "تاج المصادر" از باب ضرب یضرب است. و کسرها: اے و کسرین در مضارع. الضرب: رفتن بر روی زمین در "تاج المصادر" در بیان معنی ضرب رفتن را بپدید روی زمین مقید کرده، و از "قاموس" مفہوم گردود که ضرب و در قاعده: ضَرَبْتُ فِي الْأَرْضِ بِمَعْنَى مَطْلُوقٍ رَفْتَنَ، بہر حال قید بر روی زمین در مفہوم ضرب رفتن کتب معتبره نیست. (ت)

و پدید یعنی آوردن و بیان کردن مثل در "صرح" ست الضرب زدن و مثل آوردن، قوله تعالی: ﴿وَوَضِعَتِ اللَّهُ تَمَلَّكَ﴾ (الحل: ۷۶) اے و صَفَتْ وَبَيَّنَّ، پس ظاهر عبارت "منتخب" و "صرح" مشعر بر آن است که مثل داخل باشد بمعنی ضرب، و از ظاهر "عش العلوم" مستقادی شود که مثل از معنی ضرب خارج است، و "تاج المصادر" نیز مؤید شمس العلوم است، من شاء الإطلاع فليرجع منه. (مولوی حکیم سید محمد عسکری قزوینی) العسل: بالفتح، وبالضم نیز آید.

بکسر العين: سوال: چوں مصنف از ابواب مطرد و باب مفتوح العین ماضی ذکر کرد بعد از آنہا نوشتن باب فتح کہ نیز مفتوح العین است مناسب بود پس باب بکسر عین ماضی را چرا مقدم ساخت؟ جواب: ابواب ثلاثی مجرد دو نوع باشد اصول و فروع: =

وَالسَّمَاعُ: شنیدن و گوش فراداشتن.

تصرفیہ:

سَمِعَ يَسْمَعُ سَمْعًا فَهُوَ سَامِعٌ وَسَمِعَ يُسْمَعُ سَمْعًا فَهُوَ مَسْمُوعٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِسْمَاعٌ وَالنَّهْيُ مِنْهُ لَا تَسْمَعُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَسْمَعٌ وَالآلَةُ مِنْهُ مِسْمَعٌ وَمِسْمَعَةٌ وَمِسْمَاعٌ وَتَنْتِنِيهِمَا مَسْمَعَانِ وَمِسْمَعَانِ وَالْحَمْعُ مِنْهُمَا مَسَامِيعٌ وَمَسَامِيعُ أَفْعَلُ التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَسْمَعُ وَالْمَوْثُ مِنْهُ سُمْعَى وَتَنْتِنِيهِمَا أَسْمَعَانِ وَسُمْعِيَانِ وَالْحَمْعُ مِنْهُمَا أَسْمَعُونَ وَأَسَامِيعُ وَسَمْعٌ وَسَمْعِيَاتٌ.

العلم: دانستن، الفہم: دریافتن، الحفظ: نگاہداشتن، الشہادۃ: گواہی دادن، الحمد: ستودن، الجہل: نادانستن.

معنی الجہل

= اصول آنگہ حرکت بین ماضیش مخالف حرکت بین مستقبل باشد تا مخالف لفظی دلالت کند بر مخالف معنوی، و آن سر باب است: نصر طرز سماع. و فروع آنگہ چنان باشد، و آن نیز سر است: فتح کثر م حسیست، اصول بر فروع از روسے رتبہ مقدم است، لہذا مصنف **سَمِعَ** را بر فتح مقدم ساخت، تا بعد فرائض بیان اصول بفروع پر وارد.

سوال: بریں تقدیر باید کہ فضل بفضل بحسب ماضی و ضم آں در مضارع و کثرت بکثرت ماضی و فتح بین مضارع از اصول ابواب باشد و چنان نیست؟ جواب: جملہ ابواب علاقائی مجرد و نزد محققین شش اند، و این بر دو باب کہ ماخوذ از ابواب سابق ہستند از ابواب مستند جدا گانہ نیست، لہذا در کتب معتبرہ صرف ابواب علاقائی مجرد شش گفتہ، و این دو باب را از ابواب او شمرده. (الرت)

وَالسَّمَاعُ: یعنی سمع و سماع کہ مصدر است دو معنی دارد: یکے شنیدن عام ازینکہ توجہ بمسوع باشد یا نہ باشد. دوم گوش فراداشتن، یعنی حساسے گوش را مائل و متوجہ ساختن عام ازین کہ متوجہ الیہ مسوع شود یا نہ شود، و ہاں معنی مرادف اصفاہ است.

العلم: سوال: در علم و فہم کج فرق است یا نہ؟ جواب: نہ، علم بین دریافت قلبی است، و دریافت قلبی عین علم است، لہذا در کتب لغت تفسیر فہم و علم ہر دانستن واقع شدہ، و تمیز یکے از دیگرے در معنی نیامدہ.

الفہم: در فارسی بمعنی فہمیدن کہ عبارت است از دریافت و شناخت قلبی. (منہ)

باب چہارم: بروزن فَعَلَ یَفْعَلُ بفتح العین فیہما چون: الفتح کشادہ.

تصریفہ:

فَتَحَ یَفْتَحُ فَتْحًا فَهُوَ فَاتِحٌ وَفَتْحٌ یَفْتَحُ فَتْحًا فَذَٰکَ مَفْتُوحٌ الْأَمْرُ مِنْهُ اِفْتِخَ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَفْتِخْ
الْظَّرْفُ مِنْهُ مَفْتَحٌ وَالآلَةُ مِنْهُ مِفْتَحٌ وَمِفْتَحَةٌ وَمِفْتَاخٌ وَتَنْتِيهُمَا مَفْتَحَانِ وَمِفْتَحَانِ
وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَفَاتِيحٌ وَمَفَاتِيحٌ أَفْعَلَ التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَفْتَحُ وَالْمَوْنُثُ مِنْهُ فَفْتَحِي وَتَنْتِيهُمَا
أَفْتَحَانِ وَفُتْحَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَفْتَحُونَ وَأَفَاتِيحٌ وَفَتْحٌ وَفُتْحِيَّاتٌ.

المنع: بازداشتن، الصَّیغ: رنگت کردن، الرَّهْن: گروداشتن، السَّلَخ: پوست کشیدن.

بدانکہ ہر فعلیکہ بریں وزن آید بجائے عین فعل یالام فعل او حرفے باشد از حروف حلق و حروف
ای پنج میں ماضی و مضارع

باب چہارم: چون مصنف رحمہ اللہ از بیان ابواب اصول فراغت نمود در بیان ابواب فروع شروع فرمود بجهت سخت فتح مفتوح الیٰھین
را بر پروردگار مقدم ساخت، و من بعد در بیان کثرت بہ جهت کثرتش بہ نسبت خسیب ہمہ داشت. بدانکہ کج ازین باب جز خسیب
نخسب و نعمہ نتیجہ دیگر نیامده است. **فعل بفعل:** بفتح العین فیہما. قاعدہ: عمدہ و اصل تخالف حرکت بین مضارع با حرکت
میں ماضی است، پس اصل در بین مضارع فعل بفتح عین آں است کہ مکتور آید یا مضموم عام ازین کہ کلمہ ذی حقیقہ باشد مثل:
نَزَعَ نَزْعًا وَبَلَغَ بَلْغًا، یا غیر ذی حقیقہ باشد مثل: ضَرَبَ بَضْرَبًا وَنَصَرَ بِنَصْرًا. ایں مذاہب اکثر است، و بعضی گفتہ اند کہ اگر
فعل متعدی باشد اصل در اں کسرہ است نحو: بَصَرَ بِالْبَصْرِ وَرَأَى بِالرَّأْيِ. و فرما گفتہ: کہ کسرہ داوہ شود، و ابو حیان گفتہ: کہ
مکثر نزد من آنست کہ مسوم و قوف بر سماع باشد، و در غیر مسوم کسرہ و ضمیر دو جا ترست. **فحسی:** اسم مبالغہ ازین قیاس است
بمعنی بسیار کشایدہ. **الفصح:** بفتح صاد مشہور است و از "قاموس" بکسر صاد مستقادی شود، و ایں ہم معلوم سے شود کہ صبح از
فتح و صرب و نصر ہر سی آید. (مولوی حکیم محمد عسکری قزوینی) **فعلیکہ:** ہر فعلیکہ بریں وزن آید یعنی آمدن فعل بروزن فتح
بفتح شرطہ است بآنکہ عین یالام او حرفے از حروف حلق باشد، اسے اگر در عین یالام حرف حلق نہاشد، پس وارد نخواہ شد کہ
در ذیل نَدْخُلُ وَنَسْمَعُ نَسْمَعًا وَغَیْرَہُ حَرْفُ حَلْقٍ سِتُّ حَرْفٌ عَشْرٌ نِسْتُ: زیرا کہ شرطہ فتح عینین حرف حلق سے نہ شرطہ حرف
حلق فتح عینین، پس چنانکہ حرف حلق نہاشد فتح عینین نیز نہاشد نہ ایں کہ ہر جا کہ حرف حلق باشد فتح عینین نیز باشد. (ت)
سوال: مصنف رحمہ اللہ خاصیتائے ابواب دیگر بیان نہ کردہ، پس چرا بیان خاصیت ایں باب تعرض نموده؟ جواب: ایں خاصیت
کہ دریں باب مذکور شد خاصیت نظر ہے است نہ معنویہ، و خاصیت لفظیہ مختص باین باب است بخلاف ابواب دیگر.

حلق شش ست: الحاء والحاء والعین والغین والهاء والهمزة کہ مجموع دس اَعَجَّ حَقَّةً
از باب سطر
باشد، اما رَكَنٌ يَرَكُنُ وَأَبِي يَأْتِي فَشَاذٌ.

باب پنجم: بروزن فَعْلٌ يَفْعَلُ بضم العین فیہما۔ بدانکہ ایں باب لازم ست، و بیشتر اسم فاعل
ایں باب بروزن فعیلی آید چون: الْكُرْمُ وَالْكَرَامَةُ بزرگ شدن.
تصریفہ:

كُرْمٌ يَكْرُمُ كَرْمًا وَكَرَامَةٌ فَهَوَ كَرِيمٌ الْأَمْرُ مِنْهُ أَكْرَمُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَكْرُمُ الظرف منه
مَكْرَمٌ وَالآلَةُ مِنْهُ مِكْرَمٌ وَمِكْرَمَةٌ وَمِكْرَامٌ وَتَشْبِيهُمَا مَكْرَمَانِ وَمِكْرَمَانِ والجمع منهما
مَكْرَامٌ وَمَكْرَامِيٌّ أَفْعَلُ التفضيل منه أَكْرَمُ والمؤنث منه كُرْمِيٌّ وَتَشْبِيهُمَا أَكْرَمَانِ
وَكَرْمِيَّانِ والجمع منهما أَكْرَمُونَ وَأَكْرَامٌ وَكُرْمٌ وَكُرْمِيَّاتٌ.

اللُّطْفُ وَاللِّطَافَةُ: پاکیزہ شدن، القرب: نزدیک شدن، البعد: دور شدن، الکثرة: بسیار ...

الحاء۔ بدان کہ مخرج ہمزہ ہائے اقصائے حلق ست اے آچہ قریب بیہذاست، و مخرج ثین ہائے ممتدین وسط حلق، و مخرج
ثین وحاءے ممتدین ادنائے حلق اے متصل بدان، و شاعرے ایں حرف ششگانہ را بترتیب مخرج نظم ساختہ، شعر:
حرف حلق شش بودے نور ثین ہمزہ ہاؤ عا وحا و ثین و ثین

سوال: مصنف حروف حلق را بترتیب مخرج چرا کرده؟ جواب: مصنف ۱۰۰۰ ہائے تسبیل فہم مبتدیان ترتیب حروف تنجی اختیار
کرده، و رعایت ترتیب مخرج نہ نمودہ۔ (ش) اَعَجَّ حَقَّةً: وجہ اختیار ایں مجموعہ کہ معنی ندارد شاید در ذہن مصنف ۱۰۰۰ باشد.
و کئی بفتحتین بمعنی میل کردن چیز سے۔ ایں باب: یعنی فعل ایں باب تام و مختص بفاعل خویش باشد بمفعول بہ نزد چوں
رید کر۔ (س) كُرْمٌ يَكْرُمُ: بدانکہ مادہ موضوع متصرفہ از باب کرم بکرم بیشتر برائے صفات خلقی و طبعی می باشد۔ سوال:
صیغہ مجهول و مفعول را چرا ذکر نہ کردو؟ جواب: ایں باب لازم ست دور لازم مجهول و مفعول نیاید۔ كَرِيمٌ: مبالغہ کرام بروزن
زبان بمعنی نیک جوان مرد و باصرو، کرامۃ مؤنث، کراموں جمع۔ (م)

اللطف واللطافة: [بالفتح: زیرا کہ باصم بمعنی نرم نمودن از نصر است چنانکہ از کتب معتبرہ مستفاد می شود] پاکیزہ شدن، در
کتب معتبرہ لغت لطف بالفتح و لطافت کہ از کرم ست بمعنی فروزہ شدن ست نہ پاکیزہ شدن۔ در "قاموس" است لطف =

شدن. اما شاید آنکه وزن او کمتر آید آنرا سه باب است.

باب اول: بروزن فَعِلَ يَفْعِلُ بکسر العين فیہما، چون: الحسب والحسان: پنداشتن.

ای فی اللسان، اللز ۱۲۶

تصرفیہ:

حَسِبَ يَحْسِبُ حَسْبًا وَحَسْبَانًا فَهَوَّ حَاسِبٌ وَحَسِبٌ يُحْسِبُ حَسْبًا وَحِسَابًا فَذَاكَ مَحْسُوبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِحْسِبُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَحْسِبُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَحْسِبٌ وَالْأَلَةُ مِنْهُ مِحْسَبٌ وَمِحْسَبَةٌ وَمِحْسَابٌ وَتَنْتَيْهِمَا مَحْسِبَانِ وَمَحْسَبَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَحَاسِبٌ وَمَحَاسِبٌ أَفْعَلُ التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَحْسَبُ وَالْمَوْثُ مِنْهُ حُسْبَى وَتَنْتَيْهِمَا أَحْسَبَانِ وَحُسْبَيَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَحْسَبُونَ وَأَحَاسِبُ وَحُسْبٌ وَحُسْبِيَّاتٌ.

بدانکہ صحیح ازیں باب جز حَسِبَ يَحْسِبُ وَتَعِمَ يَنْعِمُ دیگر نیامده است. النعم والنعمة.....

= کترم لطفًا ولطافة صعر ودق. دور "صحاح" گفت: لطف الشيء بالصم بلطف لطافة صعر فهو لطيف. دور "شمس العلوم" آورده: اللطف واللطافة مصدر اللطيف وهو الصمير. دور "صراح" نوشته است: لطافت رزوه وخرود شدن چیزیست. دور "تاج" نگاشت: اللطافة خرد شدن. (من توريق الشعب)

باب اول: این باب اصل ابواب ثلاثی است و سوم سه باب فروع دور باب دیگر که می آید نه از اصول است و نه از فروع، بلکه از ابواب مستقله، چنانکہ معلوم خواهد شود. الحسب والحسان: بمعنی پنداشتن، در کتب معتبره لغت یافت می شود آرس، حسبان: بکسر حاء محب بکسر سین و فتح آل بمعنی پنداشتن است. دور "صراح" است: عسبة بکسر سین و فتح آل و حسان بکسر پنداشتن، دور "قاموس" گفت: حسه کذا عسبة و عسبة و حسبانًا بالكسر طهه. دور "تاج" نیز چنین است. (توريق الشعب)

صحیح: آں باشد که حرفی از حروف اصلی وے حرف علت و مزه و تصغیف باشد یعنی دو حرف از یک جنس نباشد.

النعم والنعمة: [بالفتح بنادو لغت زمین، و بالکسر حاصل بالمصدر. (تختب اللغات)] بدانکہ در "تاج المصادر" نعمة بمعنی خوش عیش شدن از مصاور باب سجع آورده و معنی دیگر نقل کرده، و ازیں معلوم می شود که در لغت بمعنی خوش عیش شدن نزداو لغت دیگر نباشد، اگر می بود بیان می نمود، دور لغوت بمعنی نرم و نازک شدن چهار لغت است می گوید، از آن جمله فعل بععل بالکسر فیہما لغت ثلاثی است، دور "صراح" نعم یعم بالکسر فیہما از لغوت می گوید پس نظر الظاهر چنان معلوم می شود که نعم یعم بالکسر فیہما. لغوت است نعمت نیست، پس ذکر کردن مصنف نعمت را در مصاور مکسور العين فیہما درست نباشد.

خوش عیش شدن.

باب دوم: بر وزن فَعِلَ يَفْعُلُ بِكسر العين في الماضي وضمها في الغابر. بدانکه صحیح ازین باب جز فَعِيلٌ يَفْعُلُ دیگر نیامده است، ولی بعضی حضر بخصر و نعم را نیز ازین باب گویند چون: الفضل افزون شدن و غلبه کردن.

تصریفه:

فَعِيلٌ يَفْعُلُ فَضْلًا فَهَوَ فَاضِلٌ وَ فَعِيلٌ يَفْعُلُ فَضْلًا فَهَوَ مَفْضُولٌ الْأمر منه أَفْضَلُ وَالنهي عنه لَا تَفْعُلُ الظرف منه مَفْعُولٌ وَالآلة منه مَفْعُولٌ وَمَفْعُولَةٌ وَمَفْعُولٌ وَتَنْتِنِيهِمَا مَفْعُولَانِ وَمَفْعُولَانِ والجمع منهما مَفَاعِيلٌ وَمَفَاعِيلٌ أفعال التفضيل منه أَفْضَلُ والمؤنث منه فُضْلِي وَتَنْتِنِيهِمَا أَفْضَلَانِ وَفُضْلَانِ والجمع منهما أَفْضَلُونَ وَأَفْضِلٌ وَفُضْلٌ وَفُضْلِيَّاتٌ.

الحضور: حاضر شدن.

سوال: در نون نعمت کدام حرکت است؟ جواب: فتح است؛ زیرا که نون چنانکه در "سراج" و "صراح" معلوم می شود که بمعنی چشم روشن کردن است نه بمعنی خوش شدن، و لغت بکسر نون اسم مصدر است مصدر نیست. دور "صراح" گوید: نعمة بالكسر دست و دسترس، و نیکی و ناز و مال و منت، و آنچه کرده شود گوی می شود گوی در حق کسی. (توريق الشعب) **بکسر العين:** دلیل صرف و اهل لغت مشتق اند که این باب از تداخل است یعنی ماضی این از جمع بسمع، و مضارع او از بصیر بصیر، پس هر دو را یکجا استعمال نموده اند، و فی الحقیقت باب جداگانه نیست. (عسکری)

ازین باب: ازین باب گویند این قول اشعارت است با این که حضر بخصر بمعنی حاضر آمدن نزد جمهور، و نعم بنعم از نعمت نه از نعمت، چنانکه سابق گذشت از ابواب دیگر است چنانکه معلوم شده، و ازین باب نزد بعضی، و آن شاذ خواهد از تداخل لغات است اما حضر پس در "قاموس" از بصیر و سمیع نوشته، دور "صراح" گفته: که از بصیر است، و از سمیع فراد حکایت کرده، و اماناً هم بنعم از نعمت بمعنی نرم و نازک شدن، پس در "قاموس" از چهار باب نوشته سمیع بصیر کرم است، و از حسب شاذ است، و از فضل مرکب از دو باب، دور "صراح" بجائے مرکب از دو باب شاذ نوشته. (من توريق الشعب بتعبیر)

باب سوم: بر وزن **فَعَلَ يَفْعَلُ** بضم العين فی الماضي وفتحها فی الغایر. بدانکه هر ماضی که مضموم العین بود مستقبل او نیز مضموم العین آید، مگر در صرف واحد از معتل عین واوی، مانند **كُنْتُ** و **نَكَدَ** چون: **الکود** و **الکیدودة** خواستن و نزدیک شدن.
تصریفه:

كَادَ يَكَادُ كَوَدًا وَكَيْدُودَةً فَهَوَ كَانِدٌ وَكَيْدٌ يَكَادُ كَوَدًا وَكَيْدُودَةً فَهَوَ مَكْوَدُ الْأَمْرِ
منه كَدٌّ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَكْدُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَكَادٌ وَالْأَلَّةُ مِنْهُ مِكْوَدٌ وَمَكْوَدَةٌ وَمِكْوَادٌ
وَتَلْتَنِيمُهُمَا مَكَادَانٌ وَمِكْوَدَانٌ وَالْحَمْعُ مِنْهُمَا مَكَاوِدٌ وَمَكَاوِيدٌ أَفْعَلُ التَّفْضِيلُ مِنْهُ
أَكْوَدٌ وَالْمَوْئِدُ مِنْهُ كَوْدَى وَتَلْتَنِيمُهُمَا أَكْوَدَانٌ وَكُوْدِيَانٌ وَالْحَمْعُ مِنْهُمَا أَكْوَدُونَ
وَأَكَاوِدٌ وَكُوْدٌ وَكُوْدِيَاتٌ.

باب سوم: هر گاه فارغ شد مصنف رحمته از گردان صحاح در ضمن ابواب سابقه خواست که بیان کند گردان غیر صحیح را در باقی، پس بیان کرده از ماویر معتل عین واوی که حیدر امور توسطها در ضمن دو ابواب از ابواب ثلاثی مجرد، یعنی در باب سوم ثلاثی مجرد شاذ از برائے آنکه اگر در اول ذکر کرده مبتدی را بجهت عدم الوست ازین فن در فحش و شواری افتد، پس گفت: **باب سوم از فتح فَعَلَ يَفْعَلُ:** از ابواب ثلاثی مجرد شاذ با بے است که ماضی وے مضموم العین و مضارع آن مفتوح العین باشد.
مستقبل او نیز: یعنی ضم بین مضارع فعل بالضم تیس است نمی کنند، مگر در کُنْتُ کَنَادٌ بضم کاف، و مشهور کُنْتُ لَنَكَادُ بکسر کاف از سجع چنانکه می آید. (منه) **كُنْتُ**، بدانکه در کندت و ولعتت: کسر کاف و ضم آن، و بهر تقدیر واوی است یا یائی و تحقیق آنکه نزد بسیاریه از اهل علم واوی است از سجع بکسر کاف چنانکه مشهور است، و همین حق و اصل لغت است، و بضم کاف نزد بعضی از تماثل لغات است و نزد بعضی شذوذ باب، و نزد تناتی و تابعانش که صاحب "فصول اکبری" و غیره باشند تماثل است نه شذوذ. **کاد:** در اصل کَوْدٌ بضم واو بود، و او متحرک ما قبلش مفتوح و او را بالف بدل کردند کاد شد.
یکاد: در اصل يَكْوَدُ بفتح واو بود، و او مفتوح ما قبلش حرف صحیح ساکن فتح را نقل کرده بماقبل و او را اصل متحرک بود اکنون ماقبل او مفتوح گردید و او را بالف بدل کردند، یکاد شد، و همچنین در یکاد مجهول، و مکاد اسم ظرف. **کیدودة:** در اصل کَيْدُودَةٌ بود، و او و یا بهم آمده اول ایشان ساکن بود و بدل از نیزه نمود، و حمل بر جمع تکبیر نمود، و از التباس ایمن بود، و او را بیا بدل کردند یا را او را یا دو نام کردند، و یکت یا را برائے تخفیف حذف ساختند کَيْدُودَةٌ شد. **کاند:** در اصل کَاوِدٌ بود و او نزدیکت =

ہدائتہ کڈتہ در اصل کڈوتہ بود، ضمہ بر واو دشوار داشتہ، نقل کردہ بما قبل داوند، بعد از اولہ حرکت ما قبل واو از جهت اجتماع ساکنین افتاد، بعدہ وال را بتبادل کردند و تا رادر تا ادا عام کردند، کڈتہ شد. و تکاد در اصل تکوڈ بود، حرکت واو نقل کردہ بما قبل داوند، پس از جهت فتحہ ما قبل واو الف گشت تکاد ایں لغت را بعضے از سمع یسمع نیز گویند.

اما مشعب شلائی کہ در و حروف زائد نیز باشد، دو گونه ست: یکے آنکہ ملق بر بائی باشد، دوم آنکہ ملق بر بائی نباشد، اما آنکہ ملق بر بائی نباشد نیز دو گونه است: یکے آنکہ در و الف وصل در آید، دیگر آنکہ در و الف وصل در نیاید، اما آنکہ در و الف وصل در آید آن را نہ باب ست:

= طرف افتاد بعد الف زائدہ واو را بمنزہ بدل کردند کاند شد. کجند. در اصل کجود بود، کسرہ بر واو دشوار، نقل کردہ بما قبل داوند، بعد از حذف حرکت ما قبل واو ساکن ما قبلش مکسور واو را بتبادل کردند کجند شد. مکسود: در اصل مکسود بود، ضمہ بر واو دشوار داشتہ نقل کردہ بما قبل داوند دو واو ساکن ہم آمدن یکے را حذف نمودند مکسود شد. کد: ماخوذ از تکود. پیش از تقلیل مضارع بعد حذف علامت مضارع فارا ساکن یا قندہ و بین را مفتوح ہمزہ وصل مکسور در اول بو آوردند و آخر را موقوف ساختند اکود شد واو بقاعدہ تکاد بالف بدل گردید و الف با اجتماع دو ساکن افتاد کد شد، و یا از تکاد بعد تقلیل مضارع تا را آنگندند، و آخر را موقوف نمودند، الف با اجتماع ساکنین افتاد، و پنہنیں در لا نکد نمی. مکواد: ہر چند کہ قاعدہ بکاد یافتہ می شود مگر چون واو خاتی ساکن حقیقی است، و آن مانع تقلیل ست، لہذا تبدیل نہ شد، و در مکود و مکوڈہ خاتی ساکن تقدیرست چہ مقصود مکواد نزد سبویہ، و ایں ہم مانع تقلیل ست. مکوادان: اصلش مکوادان واو بقاعدہ بکاد بالف بدل شد.

مشعب شلائی: کہ بیگون با صفت مقدم شلائی است، و صفت مقدم بر موصوف در فارسی بیگون آخر باشد، و بیگون کہ بکسر "یا" باشد مضاف بہ شلائی از قبیل اضافت صفت بموصوف. (تورین) الف وصل: الف بانیکہ در اول کلمات در آید و قسم بود، اصلی کہ در جمیع متصرفات مقابل "فار" افتد چون الف امر واخذ زائد کہ در جمیع متصرفات مقابل فار نیستند، و آن یار وصلی باشد کہ ما قبل آن بہا بعد در تلفظ متصل شد، چنانچہ الف احتسب و الفطر مثلاً، و یا قطعی باشد مثل الف اکرم، و ایں الف اور اسما نیز باشد چکہ الف اصلی در حرف نیز بود. سوال: الف کہ در اول کلمہ باشد متحرک بود و الف ساکن بود نہ متحرک و متحرک ہمزہ بود نہ الف، پس الف گفتن چہ معنی باشد؟ جواب: ہمزہ را نیز الف گویند. سوال: سبب وصل ما بعد بما قبل در الف و انقطاع ما بعد از ما قبل در الف قطعی وصلی چیست؟ جواب: استعمال عرب است، و قیاس را در آن مدخل نیست. (تورین)

باب اول: بروزن افعال چوں الاجتناب پر ہمیز کردن.

تصریفہ:

اجْتَنَبَ يَجْتَنِبُ اجْتِنَابًا فَهُوَ مُجْتَنِبٌ وَأَجْتَنَبَ يُجْتَنَبُ اجْتِنَابًا فَهُوَ مُجْتَنَبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ اجْتِنَابًا وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَجْتَنِبُ.

الافتقاس: پارہ نور چیدن، الافتقاص: صید کردن، الالتماس: جستن، الاعتزال: یکسو شدن، الاحتمال: برواشتن، الاحتطاب: ربوون.

باب دوم: الاستعمال چوں الاستنصار: طلب یاری کردن.

تصریفہ:

اسْتَنْصَرَ يَسْتَنْصِرُ اسْتِنصَارًا فَهُوَ مُسْتَنْصِرٌ وَأُسْتَنْصِرَ يُسْتَنْصَرُ اسْتِنصَارًا فَهُوَ مُسْتَنْصَرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ اسْتَنْصِرَ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَسْتَنْصِرُ.

الفعال: دریں باب دو حرف زیادہ است الف قبل "فاه" و"تاء" میان "فاه" و"میم" مزید ہر باب باعتبار معنی آن باب باشد. **الاجتناب:** از "تاج العاوار" و"صراح" و"قاموس" معنی اجتناب یکسو شدن، وکراتہ گرفتن و دور شدن معلوم می شود، و لیکن چوں پر ہمیز کردن باہر سے معنی مذکور بتلازم یکدیگر است مصنف پر ہمیز کردن ترجمہ اجتناب نموده، و از تجااست کہ ترجمہ آیت کریمہ: ﴿وَأَحْتَبُوا الرَّحْمَنَ﴾ (المع: ۳۰۰) احتراز کنید از پایدی فرمودہ اند، و معنی احتراز در تحت پر ہمیز کردن داشتہ، لیکن اگر مصنف ترجمہ یکسو شدن فرمودے بسبب اشارت بماخذ کہ جانب باشد مناسب نمودی. **اجتناب:** ماضی مجهول ہمزہ و تا مضموم شود؛ زیرا کہ ضمہ فاء ممکن نیست، ورنہ ہمزہ بیکار شود، و ضمہ ہمزہ فقلک در معرض زوال است کافی نیست، لہذا تا را نیز مضموم کردند، و همچنین در استنصر مجهول.

الافتقاس: از کتب معتبرہ لغت مثل "تاج" و"قاموس" و"صراح" معنی افتقاس فرا گرفتن علم و آتش، و قلمہ گرفتن مستفادی شود، مگر بعضی از تراجم قرآن مجید کہ در آن ترجمہ آیت کریمہ: ﴿تَقْنِبْ مِنْ نُورِ كُنْهِ﴾ (المعد: ۱۳) ماروشی گیریم از نور شامودہ اند مانند مصنف معلوم می شود. **الاحتمال:** چنانکہ از "تخت اللغات" معلوم می شود. **الاستعمال:** دریں باب سے حرف زلدست "الف" = "میم" "تاء" = "قل" "فاه"، و ماہہ شناخت حروف زوالہ ہماں ماضی است، چنانکہ سابق معلوم شد.

الاستغفار: آمرزش خواستن، الاستفسار: پرسیدن، الاستفار: رمیدن و رمانیدن، الاستخلاف: کسی را بجائے خویش یا بجائے دیگر نشانیدن، الاستمتاع: بر خورداری گرفتن بکنے یا بچیزے۔

بدانکہ ہر دو باب لازم و متعدی آمدہ اند۔

باب سوم: بر وزن انفعال چوں الانفطار: شکافتہ شدن۔ بدانکہ ہر فعلیکہ بریں وزن آید لازم باشد۔

تصریفہ:

انْفَطَرَ بِنْفَطِرٍ اِنْفِطَارًا فَهِيَ مَنْفَطِرٌ اَلْاَمْرُ مِنْهُ اِنْفِطَرٌ وَ النَّهْيُ عَنْهُ لَا تَنْفَطِرُ

الانصراف: بازگشتن، الانقلاب: برگشتہ شدن، الانخفاف: سبک شدن، الانشعاب: شاخ در شاخ شدن۔

باب چہارم: بر وزن افعال۔ بدانکہ اس باب نیز لازم ست چوں الاحمرار: سرخ شدن۔

رمیدن و رمانیدن: اول لازم و ثانی متعدی، و آن در بعضی ارنح بجائے و اولفظ یار واقع است بجائے خود نیست چراکہ یا برائے افادت یکے کردہ و مرہم آید و رمیدن و رمانیدن ہر دو معنی استفار است نہ یکے از اس، و آنچه بعضی توجیہ نمودہ اند باین کہ لفظیکہ دو معنی دارد در استعمال بجزیکے مراد باشد غیر وہیہ است نیز کہ مقصود بیان معنی لغت ست نہ ارادہ یکت معنی ارنخت۔ (توربیق الشعب)

نشانیدن: دور یعنی نضح بجائے "نشانیدن" ایستادن واقع ست، حاصل ہر دو یکے است، و "تاج" گفتہ: الاستخلاف ایستادن خواستن بجائے کسے و خلاصہ "صحاح" آنکہ استخلاف دو معنی دارد: یکے آب کشیدن دوم غلیظہ کردن و تمامہ آں ست کہ مر او غلیظہ کردن بجائے خود باشد، لہذا در "صرح" گوید استخلاف غلیظہ کردن کسے را بجائے خود، و "قاموس" ست: حلف فلانا جعلہ حلینہ کا مستحلفہ، و در بعضی نضح خلیفہ بدون اضافت، و در بعضی باضافت بر تقدیر اول عموم مرو ست، چنانکہ مفاد "تاج" و "صحاح" ست و ہمیں مقارنت، و بر تقدیر ثانی خصوص۔ (توربیق الشعب)

بچیزے: اس عبارت بیجہ در "تاج" است۔ انفعال: زیادت الف و نون پیش از فاء۔ انقطر: ماضی مجہول اس باب وقت تعدیہ بیار بضم ہمزہ و فاء باشد نیز کہ ضمہ ہمزہ در معرض زوال است، لہذا ضمہ بر فاء نیز کہ ممکن بود افزونند، و ما قبل حرف اخیر را کسر و اولند۔ المفعال: زیادت الف پیش از فاء تکرار لام۔ (من تجویہ)

تصریفه:

إِخْمَرٌ يَخْمَرُ إِخْمِيرًا فَهُوَ مُخْمَرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِخْمَرٌ إِخْمَرٌ إِخْمَرٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَخْمَرُ
لَا تَخْمَرُ لَا تَخْمَرُ.

الاحضرار: سبز شدن، الاصفرار: زرو شدن، الاغبرار: گرد آلوده شدن، الابلقاق: ابلق شدن اسپ.

باب پنجم: بروزن افعیلال، چون الادھیمام: سخت سیاه شدن.

تصریفه:

إِذْهَامٌ يَذْهَمُ إِذْهِيمًا فَهُوَ مُذْهَمٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِذْهَامٌ إِذْهَامٌ إِذْهَامٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَذْهَمُ
لَا تَذْهَمُ لَا تَذْهَمُ.

احمر بصر: در اصل احمر بصر احمر اخیرین بکسر رائے اول بودند و حروف الیکت جنس بهم آمدند، و اول ایشان ساکن و بیانی متحرک بحرکت واجب، اول راساکن کرده در ووم او قام نمودند احمر بصر بصر شد. الابلقاق: ابلق شدن اسپ و آن سپیدی باشد بارتک دیگر. سوال: در "صاح" و "صراح" و "قاموس" ترجمه اش لفظ اسپ اعتبار نموده، در "سینج" ترک نموده و چون توفیق پیست؟ جواب: عدم اعتبار قید اسپ در "سناج" بنظر مخالفه ابلقاق است که بلیق بختین و بلیق بضم سیاهی و سفیدی، و در آنجا خصوصیت اسپ نیست و اعتبار قید مذکور در بحرکت بملاحظه آنکه استعمال بلیق و ابلقاق اکثر در اسپ باشد اگرچه باصل وضع لغت معتبر نیست، پس اعتبار و عدم اعتبار قید مذکور بهر دو وجه مسطور درست باشد. (من توریق الشعب)

الادھیمام: سخت سیاه شدن، و در کتب معتبره لغت لفظ سخت عوشت، شاید مصنف بنظر خاصیت این باب که مبالغه است لفظ سخت اعتبار نموده. سوال: بریں تقریر بایستی که در تمامی لغات، باب گذشته و این، باب دو، باب آید و مشارکت بمعنی مبالغه میگرد، که دریں هر چهار باب نزد صرفیای معنی مبالغه مقرر است؟ جواب: از کتب معتبره لغت در بعضی کلمات باب افعلال و افعللال معنی مبالغه معلوم می شود، و در اکثری که نه آری لزوم در سایر کلمات لازم، و در باب افعیال شاید به نسبت هر دو باب مذکور و معنی مبالغه بیشتر باشد، و لیکن فی حد ذاته بیشتر نیست و از رضی مستقادی شود که در افعال معنی مبالغه نه باشد؛ زیرا که معنی اَعْلُوهُدَّ عَلَا کتبه و معنی اَجْلُوهُدَّ اسْرَع، و ظاهراست که در علو و اسراع مبالغه نیست. (توریق مختصر)

إِذْهَامٌ: بزیادت سه حرف یک از آنها الف قبل فاء، و یک الف میان عین، و لام و کلمه لام. (من توفیقی)

الاسمیرار: گندم گون شدن، الاکمینات: کیمت شدن اسپ، الاشہیباب: سفید شدن اسپ، الاصحیرار: خشک شدن نبات، الاسحیرار: ہمزاد شدن. بدانکہ این باب لازم ست.

باب ششم: بروزن افعیعال، چون الإخشیشان: سخت درشت شدن.

تصریفہ:

إِخْشَوْشَنَ يَخْشَوْشِنُ إِخْشَيْشَانًا فَهُوَ مُخْشَوْشِنٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِخْشَوْشِنٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَخْشَوْشِنُ.

الإخْرِيقُ: دریدہ شدن جامہ، الإخْيَلِاقُ: کہنہ شدن جامہ، الإمْبِلِالُخُ: شور شدن آب، الإخْدِيدَابُ: کوزپشت شدن. بدانکہ این باب ہم لازم ست، ودر قرآن شریف نیامدہ است.

باب ہفتم: بروزن افعوال، چون الإجلوآذ: شتافتن شتر.

تصریفہ:

إِجْلَوَّذٌ يَجْلَوَّذُ إِجْلَوَّذًا فَهُوَ مُجْلَوَّذٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِجْلَوَّذٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَجْلَوَّذُ

الإخْرِوْاطُ: چوب تراشیدن، الإغْلَوَّاطُ: قلاوہ دور گردن شتر بستن، يقال:

کیت: آنچی رنگت سرخ سیاہ آمیز وارو، کذافی "القاموس"، ودر "صراح" اسپ سرخ بال سیاہ زم۔ الاحشیشان: اصلش احشوشان بود، ولو بکسر ما قبل یاء شدہ احشیشان گشت. اخشوشن: بزیادت سر حرف الف قبل "فار"، وواو میان "میم" و"لام" وکھرا میمن. اخلوآذ: بزیادت سر حرف الف قبل فار، وواو شدہ میان بین ولام. (من قوی)

الاخْرِوْاطُ: در کتب معتبرہ لغت بمعنی دراز کشیدن راہ، ووام منقلب گردیدہ بند شدن بر پائے شکار، وچیز گذشتن نوشتہ، نہ چوب تراشیدن کہ معنی خرط است مجرد است، شاید مصنف تحمیل موافقت مجرد کہ از خاصیت اکثر ابوابست معنی "چوب تراشیدن" گفتہ. الإغْلَوَّاطُ: قلاوہ بکسر گردن بند، در تمامی نسخ مشعب معنی اعلووا قلاوہ دور گردن شتر بستن مرقوم ست، واین معنی در کتب معتبرہ لغت یافتہ نمی شود، ودر "صراح" گوید بقال: اعلوط العبر اعلووا إذا تعلق بعقه وعلاه، واعلوطی ولان لزمی، یعنی اعلووا دو معنی وارو، سیکے گردن شتر گرفتہ بر پشت او سوار شدن. ودر ہر چہیدین، ودر "صراح" میمن ترجمہ اعلووا نمودہ. (از توریق مختصراً) بقال: این ماوروست یعنی بقال: اعلوط العبر ابح ہر گاہ، یا بزد و جردنش گردن بند.

إِعْلَوَطَ الْبَيْعِزُ إِذَا تَعَلَّقَ بِعُنُقِهِ قَلَادَةً. بدانکہ ایں باب ہم لازم است و در قرآن شریف نیامده.

باب ہشتم: بر وزن اَفَاعُلْ، چوں اِئْتَأَقُلْ: مگراں بار شدن و خود را مگراں بار ساختن.

تصریفہ:

إِئْتَأَقُلْ يَتَأَقُلُ إِئْتَأَقُلًا فَهُوَ مُتَأَقِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِئْتَأَقُلٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَأَقُلُ

الْأَدَارُكُ: در رسیدن و در رسانیدن، اِلسَافُطُ: میوه از درخت اقلند، اِلسَّابُہُ: ہم شکل شدن،

اِلسَّالِحُ: بایک دیگر آشتی کردن.

باب نهم: بر وزن اَفْعُلْ، چوں اِطْهَرُ: پاک شدن.

تصریفہ:

إِطْهَرَ يَطْهَرُ إِطْهَارًا فَهُوَ مُطَهَّرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِطْهَرٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَطْهَرُ

الْإِزْمَلُ: جامہ بر سر کشیدن، اِضْرَعُ: زاری کردن، اِجْتَبُ: دور شدن، اِذْكَرُ: پند

پذیرفتن و یاد کردن.

بدانکہ اصل باب اَفَاعِلْ و اَفْعَلْ، تفاعل و تفعل بوده تا راسا کن کرده بقاء بدل کردند و فاء را در فاء

لازم است: یعنی با تہا اکثر و تعدیہ بسیار کمتر آمدہ. **بروزن:** زیادت سے حرف یک الف قبل "قار" و یکت میان "قار"

"و" بین "و" و کھرا "قار"۔ اِلسَّافُطُ: در کتب معتبرہ لغت مثل "صحاح" و "قاموس" وغیرہ (من قوی) **يَطْهَرُ:** در مضارع

معروف مزید ثلاثی و رباعی با مزہ وصل کہ برائے باب باشد علامت مضارع بفتح باشد و ما قبل حرف اخیر بحسب دور آنکہ الف

وصل بعد او نام برائے تقدیر ابتداہ بکون آید ما قبل حرف اخیر نیز بفتح باشد چنانکہ سابق معلوم شد و بنافل و بطہر چنان است

و تفصیلش می آید۔ **الْإِزْمَلُ:** جامہ بر سر کشیدن، دور "تاج" گفتہ: الفرمل خوشترن را در جامہ چپیدن، دور "قاموس" آورده

تَرْمَلٌ تَلْفَفٌ، دور "صرح" معنی تَلْفَفٌ جامہ در خود چپیدن نوشتہ، پس معنی مرقوم کتاب در کدای کتاب معتبر شاید بملاحظہ

مصنف **گذاشتہ باشد۔ اصل باب اَفَاعِلْ:** سوال: باب تفاعل و تفاعل را قرار دادن اصل باب افعال و افعال بے اصل محض

است؛ زیرا کہ فاء و بین و لام تزد صرفیوں برائے وزن دریں کلمات مقررست تا اسلی را از زائد ممتاز کنند، پس بودن یک کلمہ کہ

دران فاء و بین و لام باشد اصل و بودن دیگرے کہ دران نیز ہمیں حرف باشند فرغ، و ابدال تا بقاء او عام فاء در فاء معنی چیست؟ =

ادغام نمودند از جهت مجانست در مخرج، پس ہمزہ وصل مکسور در اول اودر آوردند تا ابتدا بسکون لازم نیاید اَفَاعُلُ وَاَفْعُلُ شد. اما آنکہ در و الف وصل در نیاید آذرائج باب است:

باب اول: بروزن افعال چوں اَلْاِخْرَامُ گرامی کردن.

تصریفہ:

اَلْاِخْرَامُ يُكْرِمُ اِخْرَامًا فَهُوَ مَكْرِمٌ وَاُكْرِمُ اِخْرَامًا فَهُوَ مُكْرِمٌ اَلْاَمْرُ مِنْهُ اَكْرِمٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَكْرِمٌ.

الإسلام: مسلمان شدن و گردن نهادن بطاعت، الإذھاب: برون، الإعلام: آشکارا کردن، الإكمال: تمام کردن.

پد آنکہ ہمزہ امر حاضر این باب وصلی نیست، بلکہ ہمزہ قطعی است کہ حذف کردہ شدہ است از ..
 عام مختلف باب نشود

جواب: از اول مراد از قول اصل باب افعال و افعال اصل کلہ یکد ازین دو باب آمدہ کلماتی است کہ از باب تفاعل و تفاعل است، نہ آنکہ باب افعال و افعال فرع است و باب تفاعل و تفاعل اصل تا از اوز بود وارد شود، و از ثانی مراد ابدال تا، ہفاد در ادغام فار و فار ابدال تا، جنس فار، و ادغام جنس فار، در جنس فار است

اکرم: بزبانت یکت حرف یعنی ہمزہ قطعی قبل فار. **وصلی نیست:** کہ ما قبل را بما بعد وصل نماید، بلکہ قطعی است کہ ما قبل را از ما بعد منقطع می سازد. سوال: وچہ تخصیص ہمزہ قطعی با امر حاضر پیست؛ زیرا کہ در تمامی صیغائے این باب ہمزہ قطعی است اگر چہ در بعضی تقدیری باشد؟ جواب: و امر حاضر سایر ابواب سابق کہ در ان بعد حذف علامت مضارع فار ساکن ماندہ ہمزہ وصل آمدہ، ہذا بر آں در بنیاد ہم تو ہم می شد کہ در امر حاضر این باب ہم ہمزہ وصل باشد برائے دفع این وہم تخصیص امر حاضر فرمود.

سوال: امر حاضر عام است ازینکہ معروف باشد یا مجهول، و ہمزہ قطعی در معروف حاضر باشد و مجهول، پس قید معروف ضروری چرا ترک فرمود؟ جواب: گفتگو در امرے است کہ در ان بعد حذف علامت مضارع ہمزہ آمدہ باشد، و آن حاضر معروف باشد و بس، و امر حاضر مجهول مثل امر غائب و تکلم در حقیقت مضارع است کہ لام مکسور در امر جازم مثل لم بر ان داخل شدہ، پس ذکر معروف تطویل لاطائل و تحصیل حاصل بود، لہذا نہ فرمود. سوال: وچہ تخصیص فیتہ ہمزہ قطعی و کسرہ و ضمہ بواسطہ پیست؟ جواب: فتح در حرکات خفیف است و کسرہ و ضمہ ثقیل، و ہمزہ در مخطوط نسبت وصلی بسیار آید؛ زیرا کہ قطعی در درج کلام نیستند، و وصلی سابقہ شود، پس خفیف بچیزے کہ بسیار آید، و ثقیل یا آنکہ کتر آید مناسب باشد.

مضارع او یعنی تُكْرِمُ کہ در اصل تَأْكُرِمُ بوده است از برائے موافقت اُكْرِمُ کہ در اصل اُكْرِمُ بوده است، همزه ثانی از جهت اجتماع همز تین افتاد اُكْرِمُ شد.

باب دوم: بروزن تفعیل چوں التصریف گردانید.

تصریفه:

صَرَفَ يَصْرِفُ تَصْرِيفًا فَهُوَ مُصْرِفٌ وَصَرَفَ يَصْرِفُ تَصْرِيفًا فَهُوَ مُصْرِفٌ الْأَمْرُ مِنْهُ
صَرَفٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُصْرِفُ.

التَّكْذِيبُ وَالْكَذَابُ: كَسْرُ الرَّوْعِ زَنْ دَاشْتَنْ، التَّقَدُّمُ: پِشِشْ شَد و پِشِشْ كَرْدَنْ، التَّسْكِينُ: جَائِے دَاوَنْ، التَّعْظِيمُ: بَرْگُ دَاشْتَنْ، التَّعْجِيلُ: شَتَابِی كَرْدَنْ.

باب سوم: بروزن تَفْعُلُ چوں التَّقْبُلُ: پذیرفتن.

تصریفه:

تَقَبَّلَ يَتَقَبَّلُ تَقَبُّلاً فَهُوَ مُتَقَبِّلٌ وَتَقَبَّلَ يَتَقَبَّلُ تَقَبُّلاً فَهُوَ مُتَقَبِّلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَقَبُّلٌ وَالنَّهْيُ
عَنْهُ لَا تَقَبَّلُ.

= سوال: بریں تقریر مثل ایواب سابق کہ حرکت حمزہ ہائے مصادر آ نہایت حرکت حمزہ ماضی باشد بدستقی کہ افعال مصدر بفتح الف بودے؟ جواب: اگر افعال بفتح الف بودے ملتبس بوزن جمع عشقی، و آن زشت است.

همزه ثانی: از جهت اجتماع همز تین افتاد و جوبار بخلاف قیاس؛ زیرا کہ قاعده اومل در اصل انعمل بود مقتضی افعال ابدال همزه ثانی ہواہ است. **تفعیل:** سوال: سبب آوردن باب تفعیل بعد باب افعال چیست؟ جواب: شرکت ہر دو در اکثر خاصیتا مثل: تعدیہ و تصحیر و سلب و صیورت، و زیادت یک حرف و موافقت در مضارع معروف در ضم علامت مضارع و کسر ما قبل آخر. **صرف:** زیادت یک حرف و آن تکرار مین است.

دروغ زان: دروغ گو و دروغ زن در فارسی بیک معنی است شش سہدی شیرازی می فرماید، شعر:

تو کہ در بند خوشمتن باشی عشق بازی دروغ زن باشی

(تقریب)

التَّفَكُّةُ: میوه خوردن، التَّلْبِثُ: در رنگ کردن، التَّعَجُّلُ: شتاب فتن، التَّبَسُّمُ: دندان سفید کردن.
 بدانکہ در باب تَفَعُّلٍ وَتَفَاعُلٍ وَتَفَعُّلٍ ہر جا کہ دو تاء، در اول کلمہ بہم آید روان باشد کہ یک تاء
 حذف کنند.

باب چہارم: بروزن مفاعلة چون الْمُقَاتِلَةُ وَالْقَاتِلُ: بایکدیگر کارزار کردن.
 آیہ میں لا، محو

تصریف:

قَاتِلٌ يُقَاتِلُ مُقَاتِلَةً وَقَاتِلًا فَهُوَ مُقَاتِلٌ وَقَاتِلًا فَهُوَ مَقَاتِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ قَاتِلٌ
 بزوات لغت میں قاتل و مقاتل
 والنهي عنه لا تَقَاتِلُ.

المُعَاقِبَةُ وَالْبَعَاثُ: بایکدیگر عذاب کردن، المُخَادَعَةُ وَالْخِدَاعُ: فریفتن، المُلَازِمَةُ ...

التَّعَجُّلُ: شتاب فتن و شتاب کردن ہر دو آمدہ، و دریں جا مراد ثانی است چہ در "شس العلوم" گفتہ: نَعَجَلُ أَي عَجَلَ، قَالَ اللَّهُ
 نَعَالِي: ﴿فَمَنْ تَعَجَّلْ فِي يَوْمِئِذٍ إِلَّا أُولُو الْقُلُوبِ الْغَافِلِينَ﴾ (الفرد: ۲۰۳) و بقال: نَعَجَلُ مِنْ كَذَا أَي أَخَذَهُ عَاجِلًا لِيُنْفِئَهُ مِنْهُ وَمَعْنَى دَرُودِي كَيْ
 شتاب کردن، و دیگر از کسے چہ سے شتاب گرفتن، و ہمیں دو معنی در "تاج" نیز مذکور است: زہر اکہ در اس می گوید: التَّفَعُّلُ:
 شتاب فتن و شتاب شدن. (تورین)

التَّبَسُّمُ: بزیاوت دو حرف، "تہ" "تعل" "تار" و تکرار "تین". سفید کردن: چہاں خندیدن کہ زیادہ فرسیدی و دندان ظاہر نہ
 شود، در اردو مسکرانا گویند. ہر جا کہ: یعنی در مضارع و نعی معروف: زہر اکہ در مجہول اگر تائے اول حذف شود اقتباس بمعروف لازم
 آید، و اگر دو تاء ساتھ گردد بمضارع مجہول باب تعجب و در تفعیل و مفاعلة و در تفاعل و معلقہ و در تفعیل، و ملحق بدسرح در ملحق بتدسرح
 منتہی شود، و این روانیست. (اصول)

یک تاء را: یک تاء را حذف کنند. بخلاف جائز قیامی ملحد: زہر اکہ در آمدن دو تاء متوافق الحریکہ ہیم ہر زبان عرب فہم است.
 (شرح اصول) بایکدیگر عذاب کردن: باب مفاعلة اگر چہ برائے مشارکت است، لیکن در لغات چند معنی مشارکت نیست،
 و معاقبہ منجملہ ہاں لغات است چون عاقبت اللص منجمن عذاب کردم و زور را، پس از ویاد لفظ بایکدیگر کہ ولانت بر معنی
 مشارکت می نماید شاید کہ سموناج باشد.

فریفتن: بجز تین بمعنی فریب دادن، کذا فی "المکشف" و در آجہ کریمہ: ﴿وَإِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَخِدَاعُونَ لِلَّهِ﴾ (النساء: ۱۴۲) خداع
 بمعنی ظاہر کردن خلاف فی القالب است، ہذاں جہت کہ منافقان کفر نہیں داشتند و ایمان آفکارا کردند.

وَالزَّامُ: باہم لازم گرفتن، الْمُبَارَكَةُ: برکت گرفتن بخدائے عزوجل یا یکے یا بچیزے۔

باب پنجم: بروزن تفاعل چوں التَّاقِبُلُ بایک دیگر و بروزن شدن۔

تصریفہ:

تَقَابِلَ يَتَقَابَلُ تَقَابُلًا فَهُوَ مُتَقَابِلٌ وَتُقَابِلُ يَتَقَابَلُ تَقَابُلًا فَهُوَ مُتَقَابِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَقَابُلٌ
وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَقَابُلٌ.

التَّخَافُتُ: بایک دیگر سخن پنہاں گفتن، التَّعَارُفُ: بایک دیگر شناختن، التَّفَاخُرُ: بایک دیگر فخر
کرون۔

امار باغی نیز بروزن است: یکے مجرد کہ ورو حرف زائد نباشد۔ دوم: مشعب کہ ورو حرف
زائد ہم باشد۔ اما آنکہ ورو حرف زائد نباشد آنرا یک باب ست، و این باب لازم و متعدی نیز
آمدہ ست۔

باب اول: بروزن فعللہ چوں التَّبَعْرَةُ: برا لگھستن۔

لا تقابل: ازینجا یک تا سبب اجتماع دو تا بموجب قاعدہ بالا ساقط گردید۔ **مشعب:** در بعضے لُحْ مشعب کہ لفظ مشعب تاء ست
ظاہر اسو قلم ناسخ باشد؛ چرا کہ زیادت تاء و جے ندارد۔ (تورین)

یک باب ست: آں رایکت باب است۔ سوال برائے رباعی مجرد و جے ہون یکت باب چیست؟ جواب: در رباعی مجرد بسبب
کثرت حروف کہ موجب ثقل ست فحاشت را کہ موجب غفلت ست اختیار کردند، لیکن چوں تواریخ اربع حرکات در کلام ایشان
بسبب ثقل ممنوع است برائے دفع ایں محذور سکون حرف ثانی اختیار کردند، و باقی حروف را بر فتح گذاشتند بریں تقدیر برائے
رباعی جزیک وزن باشد مختصراً، (تورین) لازم: و در بعضے لُحْ کہ لازمی ہائے نسبت است ظاہر اسو قلم ناسخ ست؛ زیرا کہ
فعل خود لازم سے باشد نہ ایں کہ نسبت بہ لازم دارد، **باب اول:** چوں رباعی را سوائے یکت باب ہائے دیگر نیست، پس
"اول" گفتن درست نہ باشد؛ زیرا کہ اول لا اقل ثانی را خواهد، و ہر گاہ ثانی باشد اول ہم نہ باشد؛ زیرا چہ اولیت و جانویت از
مشہومات اضافہ است، پس صواب آں بود کہ بجائے قول "باب اول" بروزن فعللہ و آں فعللہ ست می فرمود۔ (تورین)

تصریفہ:

بَعَثَرُ يُبَعِثِرُ بُعْثَرَةً فَهُوَ مُبَعِثِرٌ وَبُعِثِرَ يُبَعِثِرُ بُعْثَرَةً فَهُوَ مُبَعِثِرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ بَعِثِرْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُبَعِثِرْ

الدَّخْرُ حَجَّةٌ: بسیار گردانیدن، اَلْعُسْكَرَةُ: لشکر ساختن، اَلْقَنْطَرَةُ: پل بستم، اَلزَّعْفَرَةُ: رنگ کردن بزعفران.

لما رباعی مشعب کہ در و حرف زائد باشد آں نیز بر دو گونه است: یکے آنکہ در و ہمزه وصل نباشد، و دیگر آنکہ در و ہمزه وصل باشد، اما آنکہ در و ہمزه وصل نباشد نیز یک باب است، و ایں باب لازم است، و در قرآن شریف نیامده است.

باب اول: بروزن تَفَعَّلَ چوں اَلتَّسَرَّبَلُ پیرا ہن پوشیدن.

در لغت آمدہ تسربل ای لس السرمال

تصریفہ:

تَسْرَبَلٌ يَتَسَرَّبَلُ تَسْرَبَلًا فَهُوَ مُتَسَرَّبِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَسْرَبَلْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَسَرَّبَلْ

تسربل: در لغت آمدہ تسربل ای لس السرمال

زیادت ۲۰ جن ۵.

اَلتَّبْرِيقُ: برقع پوشیدن، اَلتَّمْقَهُرُ: مقبور شدن، اَلتَّرْنَدُقُ: زندیق شدن، اَلتَّبَخْتُرُ:

بعثر: بضم علامت مضارع و کسرہ ما قبل حرف اخیر مضارع معروف. **التسربل:** در لغت آمدہ تسربل ای لس السرمال. **التبرقع:** برقعہ بضم باء، و قاف ہر دو، و تفتح قاف نیز جامد الیت کہ زن روئے خود پآں پوشد، کذا فی "مخس العلوم" و در "صراح" روئے بند زنان و ستور. (تورقین)

التمقهیر: و در بعضی از نسخ بجائے اَلتَّمْقَهُرُ بقصد یہ مسم واقع است، ایں ہر دو لغت اولاد کتب معتبرہ لغت یافتہ نمی شود، و اگر یافتہ شدند سے از لطقات ذخیرہ بودند سے نہ از تخریج کہ رباعی مزید است زیرا کہ در رباعی مزید فقط تازاند باشد، و ایں جا ہم در اول یکے، و اخیر دوم نیز زائد است کہ مجردش فہر و عشم است آرسے اگر بجائے التعمش التعمش بمعنی یہ قبر گرفتن چیز سے را، و عشم گرفتن ہوسے بر جا نمودے **زندیق:** با کسر جماعتی است از ہوس کہ باری تعالی را دو گویند و غیرہ و غیرہ. (منہ) **التسحر:** ناز و انداز خرامیدن، خرامیدن خود باناز رفتن را گویند، چنانکہ در "موید الفضلاء" و "فرہنگ رشیدی" مصرح است، پس باز و یاد لفظ "ناز" حاجت نباشد، مگر آنکہ بمعنی خرامیدن را از ناز مجرد و نمائند، و بمعنی مطلق رفتن گویند، و ایں تجربہ فیما بین آنہا بسیار شائع و ذائع است بریں تقدیر لفظ "بانااز" زائد از حاجت و بیکار نباشد. (تورقین الشعب حکیم محمد عسکری قزوینی)

بناز خرامیدن، اما آنکہ درو ہمزہ وصل در آید آزاد و باب ست، و آن ہر دو باب لازم ست۔

باب اول: بروزن افعِلَالٌ، چون اِبْرَنْشَاقُ: شاد شدن۔

تصریفہ:

اِبْرَنْشَقَ يَبْرَنْشِقُ اِبْرَنْشَاقًا فَهُوَ مُبْرَنْشِقُ الأَمْرُ مِنْهُ اِبْرَنْشِقُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَبْرَنْشِقُ

الإِحْرَانِجَامُ: جمع شدن، الإِبْلِنْدَاخُ: فراخ شدن جاگاہ، الإِسْلِنطَاخُ: بر قفا خفتن،

الإِعْوَرُ نَكَاسُ: سیاہ شدن موئے۔ بد آنکہ اِس باب در قرآن شریف نیامدہ است۔

باب دوم: بروزن افعِلَالٌ چون الإِقْشِعْرَارُ: موئے بر تن خاستن۔

تصریفہ:

اِقْشَعَرَ يَقْشَعِرُ اِقْشِعْرَارًا فَهُوَ مُقْشَعِرُ الأَمْرُ مِنْهُ اِقْشَعِرْ اِقْشَعِرْ اِقْشَعِرْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَقْشَعِرْ لَا تَقْشَعِرْ لَا تَقْشَعِرْ

الإِقْصِطْرَارُ: سخت ناخوش شدن، الإِشْفِطْرَارُ: پر آگندہ شدن،

الابرنشاق: شاد شدن، دور "قاموس" سوائے اِس معنی دیگر نوشتہ شکوفہ آوردن و شکوفہ داشتن۔ الاعرنکاس: بھمن
ورائے مصلحتین و نون ساکن، دور بھنے سَج بجائے سیاہ شدہ موئے سیاہ شدہ چیزے نوشتہ، و اِس سبب ناخ است؛ زیرا کہ معنی اعرنکاس
سیاہ شدن چیزے نیست، بلکہ خاص ست موئے، چنانکہ در کتب معتبرہ لغت مصرح است۔ (توربِق الشعب)

الاقشعرا: بزیادت الف قبل فاء و کمر لام۔ موئے بر تن: و معنی لرزیدن جلد ہم آمدہ است چنانکہ در "قاموس" محوید:
اقشعر جلده أحدته قشعرية أي رعدة التهي. و رعدة بحسب الرازوراء كويته، و انقطاع كره في تفسير "موابہ علیہ" ذیل
آیت کریمہ: ﴿تَقْشَعِرُ مِنْهُ خُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ﴾ (الزمر: ۱۳) یعنی سے لرز پوشت بر تنہائے آنا کہ سے ترسند از
پروردگار خود ترجمہ نمودہ۔ (توربِق الشعب مع زیادہ)

اقشعر: بزیادت الف قبل فاء و نون میان سین و لام اول۔ ناخوش شدن: بنا بر آنچه در "مصرح" ست، دور "تاج المصاویر"
و "عس العلوم" بمعنی سخت شدن روز و بگرختن، و فراہم آمدن یکے بالائے دیگرے ترجمہ تراکم و تافن سزوم دم را و جمع کردن
سزوم نفس خود را برائے نزدیکی جستن یکے نوشتہ، وچہ توفیق در معنی مرقوم منخب موافق "مصرح" و معنی اول مرقوم "تاج"
و "عس العلوم" اِس کہ ظاہر اتحقی روز جزا در ناخوشی باشد، لہذا سخت شدن روز را سخت ناخوش شدن تعبیر فرمودہ است۔

الإزمہرارُ: سرخ شدن چشم، الإسمہرارُ: سخت شدن خار، الإشمخرازُ: بلند شدن. بدانکہ
 ایں باب در قرآن شریف آمده است، كما قال الله تعالى: ﴿فَنَفْسَعُرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ
 يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ﴾ (الزمر: ۲۳).

امام ملائی منشعب کہ ملحق بر بائی است نیز بر دو گونه است: یکے آنکہ ملحق بر بائی مجرد باشد، و دوم
 آنکہ ملحق بر بائی مجرد نباشد، اما آنکہ ملحق بر بائی مجرد باشد آزاہفت باب است.
باب اول: بروزن فَعَلَّةٌ بکسر اللام چون الْحَلْبَةُ: چادر پوشیدن.
 تشریفہ:

حَلَبَتْ يُحَلِبُ حَلْبَةً فَهِيَ مُحَلِبٌ وَحَلِبٌ يُحَلِبُ حَلْبَةً فَهِيَ مُحَلِبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ
 حَلِبٌ وَالنَهْيُ عَنْهُ لَا تُحَلِبُ.

السُّمْلَةُ: شتافتن، وليس هذا الباب في القرآن.

باب دوم: بروزن فَعَلَّةٌ بزيادة النون بين العين واللام چون الْقَلْنَسَةُ: کلاه پوشیدن.....

سرخ شدن چشم: یعنی از عشم؛ زیرا کہ در "قاموس" چار معنی نوشتہ: در خشیدن ستارہ، سرخ شدن چشم از عشم، ترش کردن
 روکے، سخت شدن سرما. چادر پوشیدن: بمعنی لازم بنا بر آنچه در اکثر نسخ واقع است و آن در دست نمی نماید بلکہ متعدی است چنانکہ
 از "قاموس" معلوم می شود؛ زیرا کہ در "قاموس" حَلِبٌ را مطواع حَلَبْتُ می آرد، وی گوید: حَلَبْتُ فَعَلْبَةً، و معنی
 "حلبت": چادر پوشیدن است چنانکہ سے آید پس معنی حلبتہ چادر پوشانیدن باشد. حَلِبٌ: بضم علامت مضارع و کسرہ کما قبل آخر
 چنانکہ مسبوق شد. (منہ) شتافتن: دریں جا بمعنی شتاب کردن ترجمہ او امر است نہ بمعنی دویدن؛ زیرا کہ شمس العلوم سے گوید:
 السُّمْلَةُ الإسراع، و منہ ناقتہ شلال ای سربعدہ، و در ترجمہ "قاموس" می گوید: سُمَّلٌ دامن بر زود سرعت نمود. (تورینق)
 و لیس: یعنی نیست ایں باب در قرآن مجید. الفلنسة. کلاه پوشیدن در تمام نسخ موجودہ منشعب لفظ "پوشیدن" کہ مطواع
 پوشانیدن است واقع شد، و ایں معنی خلاف کتب معتبرہ لغت است، پس معنی کہ مصنف نوشتہ معلوم نیست کہ از کجا آوردہ،
 چنانچہ در معنی حوربہ و سرولہ و حجلہ پانتاب پوشیدن و از پوشیدن و پیراہن بے آستین پوشیدن کہ معانی لازم باشد سے
 نویسند، چنانکہ سے آید، لیکن در کتب معتبرہ لغت متعدی یافتہ می شود.

تصریفہ:

قَلَسَ يُقَلِّسُ قَلَسَةً فَهُوَ مُقَلِّسٌ وَقَلَسَ يُقَلِّسُ قَلَسَةً فَهُوَ مُقَلِّسٌ الْأَمْرُ مِنْهُ قَلَسٌ
وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُقَلِّسُ.

ولیس فی القرآن.

باب سوم: بروزن فَوْعَلَةٌ بزيادة الواو بین الفاء والعین چون الْجَوْرَبَةُ: پاستابہ پوشیدن.

تصریفہ:

جَوْرَبٌ يُجَوِّرِبُ جَوْرَبَةً فَهُوَ مُجَوِّرِبٌ وَجَوْرِبٌ يُجَوْرِبُ جَوْرَبَةً فَهُوَ مُجَوْرِبٌ
الْأَمْرُ مِنْهُ جَوْرِبٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُجَوْرِبُ.

الْحَوْقَلَةُ: سخت پیر شدن، ولیس فی القرآن.

باب چهارم: بروزن فَعَوَلَةٌ بزيادة الواو بین العین واللام چون السَّرْوَلَةُ: ازار پوشیدن.

تصریفہ:

سَرَوُلٌ يُسَرِّوُلُ سَرْوَلَةً فَهُوَ مُسَرِّوُلٌ وَسَرَوُلٌ يُسَرِّوُلُ سَرْوَلَةً فَهُوَ مُسَرِّوُلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ
سَرَوُلٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُسَرِّوُلُ.

ولیس۔ یعنی نیست این باب در قرآن مجید۔ الجوربة: در "تاج" گفت: الجوربة جورب پوشانیدن۔ الحوقلة: سخت پیر شدن، دور "تاج" گفت: الحوقلة والجحقال: سخت پیر شدن و عاجز شدن از جماع ظاهر او و معنی باشد مر حوقله را که کے ازار منصف ہے نوشتہ، و تہای معانی لغت نوشتن ضرورت نیست و بحتمل کہ مجموع یک معنی باشد یعنی عاجز شدن از جماع بسبب پیری، چنان کہ این معنی از عبارت "صحاح" و "شمس العلوم" ہم ظاهر تر باشد۔ ولیس: و نیست این باب در قرآن مجید۔ السرولة: ازار پوشیدن، و فی "التاج" ازار پوشانیدن، قال فی "شمس العلوم": سرولة أي ألبسته السراويل، والسراويل أعصمة والجمع السراويلات، یعنی لفظ "سراويل" عربی الاصل نیست جمعی است، و جمع او سراویلات است، دور "صحاح" گفت: سراويل ازار مذکر و مؤنث ہر دو آمدہ، واحد سراویلات است، بقال: سرولة عتسروں، یعنی ازار پوشانیدم اور آپس ازار پوشید۔ توریق الشعب)۔

الْحَمُورَةُ آواز بلند کردن، وليس في القرآن.

باب پنجم: بروزن فَعِيلَةٌ بزيادة الياء بين الفاء والعين چون الخَيْعَلَةُ: جیراہن ہے آستین پوشیدن.

تصریفہ:

خَيْعَلٌ يُخَيْعِلُ خَيْعَلَةً فَهُوَ مُخَيْعِلٌ وَخُوَعِلَ يُخُوَعِلُ خَيْعَلَةً فَهُوَ مُخُوَعِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ خَيْعِلٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُخَيْعِلُ.

الْهَيْئَةُ: گواہ شدن. يقال: إن الهاء فيه مبدلة من الهمزة. الصَّنِطْرَةُ: برگماشت شدن،

وجاء في القرآن كما قال الله تعالى: ﴿لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ﴾ (الغاشية: ۲۲). بدانکہ

خُوَعِلَ در اصل خُوَعِلَ بود، از جهت ضمہ ما قبل یاء واوگشت، خُوَعِلَ شد.

باب ششم: بروزن فَعِيلَةٌ بزيادة الياء بين العين واللام، چون الشَّرِيفَةُ: افزونی بر گہائی

کشت بریدن.

تصریفہ:

شَرِيفٌ يُشْرِيفُ شَرِيفَةً فَهُوَ مُشْرِيفٌ وَشُرِيفٌ يُشْرِيفُ شَرِيفَةً فَهُوَ مُشْرِيفٌ الْأَمْرُ مِنْهُ شَرِيفٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُشْرِيفُ.

وليس: ونیست این باب در قرآن مجید. الخَيْعَلَةُ: جیراہن ہے آستین پوشانیدن. دور "ساج" گفت: جیراہن ہے آستین

پوشانیدن. دور "صراح" گفت: خعیل جیراہن ہے آستین جیعلہ پوشانیدن آن، از میں ہمہ معلوم شد کہ بجائے پوشیدن پوشانیدن

باید. يقال گفت می شود در سنیکہ ہا در "ہمہ" بدل مزوہ آمدہ است. در "شس العلوم" سے گوید: کہ قائل این قول محمد بن

یزید است، چون این قول پسندیدہ مصنف نیست، لہذا اللفظ بقال صیغہ مجہول کہ برائے ترمیش سے آید اشارت بضعف آن سے

فرماید نزدش این ہا، اصلی است. (ت الصنطرة: بساوملتہ موافق اکثر نسخ، دور بعضے بسین است، ومعنی ہر دو یکے است

وجاء. یعنی در قرآن مجید آمدہ است چنانکہ فرمود خداے تعالیٰ: نحتی برایشاں گماشت شدہ. بضم صنطر: بساوسین ہر دو آفرا

گوید کہ برگماشت باشند اور اگر کہے تا مطلع و متعدد احوال او باشد، و اعمال و افعال اور انکاشت باشند ماخوذ است از سطر بمعنی نوشتن.

الْحَزْبِيَّةُ زرارندون، وليس في القرآن.

باب ہفتم: بر وزن فَعْلَاةٌ بزيادة الألف المبدلة من الياء بعد اللام چون: الْقَلْسَاءُ كلاه پوشیدن اصله قَلْسِيَّةٌ فانقلبت الياء ألفا لتحركها وانفتاح ما قبلها.
تصريفه:

قَلْسَى يُقَلْسِي قَلْسَاءً فَهَوَ مُقَلْسٍ وَقَلْسِي يُقَلْسِي قَلْسَاءً فَهَوَ مُقَلْسِي الأمر منه قَلْسٍ والنهي عنه لا تُقَلْسِي.

الْحَبَّاءَةُ: اگلندن، وليس في القرآن. يُقَلْسِي وراصل يُقَلْسِيُ بود ضممه، بر ياء دشوار داشته ساکن کردند يُقَلْسِيُ شد، مُقَلْسٍ وراصل مُقَلْسِيُ بود، ضممه بر ياء دشوار داشته ساکن کردند، التّكَاةُ ساکنین شد میان یاء و تنوین، یا افتاد مُقَلْسٍ شد، وَقَلْسِيُ بر اصل خود ست، يُقَلْسِيُ در اصل يُقَلْسِيُ بود یاء متحرک ما قبلش مفتوح یاء الف گشت يُقَلْسِيُ شد، مُقَلْسِيُ در اصل مُقَلْسِيُ بود یاء را از جهت فتحه ما قبل بالف بدل کردند، التّكَاةُ ساکنین شد میان الف و تنوین، الف افتاد مُقَلْسِيُ شد، قَلْسِيُ در اصل قَلْسِيُ بود، یاء بعلامت جزئی افتاد قَلْسٍ شد، لا تُقَلْسِيُ در اصل لا تُقَلْسِيُ بوده است، اینجا نیز یاء بعلامت جزئی افتاد لا تُقَلْسِيُ شد.

الْحَوِيلَةُ: در کتب معتبره لغت بحکم درائے مملکت یافت می شود بمعنی بردن و برداشتن، در "قاموس" گوید: حزیل التراب سفاه بیده یعنی برو یا گل بر داشت بدست خود، نه بزرای مجرب یعنی زر اندون چنانکه در کتاب است شاید بزرای مجرب بمعنی زر اندون در نظر مصنف گذشته باشد. **وليس في القرآن:** ونیست این باب در قرآن شریف. (مولوی محمد عسکری)

کلاه پوشیدن: دریں جاہم بجائے پوشیدن پوشانیدن باید، دو چشم مکرر گذشت.

فانقلبت: یعنی بسبب متحرک بودنش و فتحه ما قبل خود بالف بدل گردید. (توتوی) **وليس في القرآن:** ونیست این باب در قرآن مجید. **یاء الف گشت:** او را بالف بدل کردند. (مولوی حکیم سید محمد عسکری توتوی عم فیند)

اما آنکہ ملق بر بائی مشعب باشد آن نیز بر دو گونه ست: یکی آنکہ ملق بہ تَدَخْرَجَ باشد، دوم آنکہ ملق بہ اَحْرَجَمَ باشد، اما آنکہ ملق بہ تَدَخْرَجَ باشد آراہشت باب ست.

باب اول: بروزن تَفَعَّلُ بزيادة التاء قبل الفاء وتكرار اللام، چون التَّحَلُّبُ: چادر پوشیدن. **تصريفه:**

تَحَلَّبَ يَتَحَلَّبُ تَحَلَّبًا فَهُوَ مُتَحَلِّبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَحَلَّبَ وَنَهَى عَنْهُ لَا تَحَلَّبْ

التَّغَبُّرُ: گرد آلوده شدن، وليس في القرآن.

باب دوم: بروزن تَفَعَّلُ بزيادة التاء قبل الفاء، والنون بين العين واللام، چون التَّقَلُّسُ: کلاه پوشیدن.

تصريفه:

تَقَلَّسَ يَتَقَلَّسُ تَقَلَّسًا فَهُوَ مُتَقَلِّسٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَقَلَّسَ وَنَهَى عَنْهُ لَا تَتَقَلَّسْ

وليس في القرآن.

باب سوم: بروزن تَمَفَّعَلُ بزيادة التاء والميم قبل الفاء، چون التَّمَسُّكُ: حالت خواری پیدا کردن.

بر دو گونه: اسے بر دو نوع است. **لا تحلب:** بخذف يک تاء ہم درست است و ہم چنین در ابواب آئند. **التغبر:** در بعضی از نسخ بجائے التعبر التصعب: گزاش شدن، و در بعضی التصبر: گرد آلوده شدن، و در بعضی التمسر: آلوده شدن واقع است، و ہم درست نیست زیرا کہ اولین در کتب معتبره لغت یافت نمی شود، و ثالث بر تقدیر ثبوت ربانی مزید است نہ شاملی ملق بر بائی. (تورین الشعب، بتغییر) **التمسک:** حالت خواری پیدا کردن، و در بعضی نسخ معنی آن مسکین شدن و در بعضی بجائے خویش بودن، و در بعضی در جائے قرار گرفتن، و ہر سہ درست است: زیرا کہ مسکین آنست کہ چنانچہ ندارد، یا آنچه باو کافی بود نداشته باشد، یا آنکہ اورا فقر از حرکت و قوت بازداشتہ باشد و خوار و حقیر، پس معنی سوم مسکین ملزوم بجائے خویش بودن در جائے قرار گرفتن است. (التورین)

تصریفہ:

تَمَسَّكُنْ يَتَمَسَّكُنُ تَمَسَّكُنَا فَهُوَ مَتَمَسَّكِنُ الْأَمْرُ مِنْهُ تَمَسَّكُنُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَمَسَّكُنُ

التَّمَسُّدُ: مسح کردن دست بمنديل، يقال: تمسّد الرجل إذا مسح بيده المنديل. اعلم أن هذا الباب شاذ، بل من قبيل الغلط على توهم الميم أصلاً.

باب چهارم: بر وزن تَفَعَّلَ بزيادة التاء قبل الفاء وبعد اللام، چوں التعفرت: عفریت شدن يقال: تعفرت الرجل إذا صار عفرينا أي حبيثا.

تصریفہ:

تَعَفَّرَتْ يَتَعَفَّرُ تَعَفَّرْنَا فَهُوَ مُتَعَفِّرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَعَفَّرَتْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَعَفَّرُ

اعلم أن هذا المثال غريب، وليس في القرآن.

باب پنجم: بر وزن تَفَوَّعَلَ بزيادة التاء قبل الفاء والواو بين الفاء والعين، چوں التَّحَوُّرُ: پاستاب پوشیدن.

تمسّد: گفتمی شود: تمسّد الرجل وحتی کہ مسح کند مرد دست خود بمنديل را. (منه) المنديل: بمعنی دستار خوال و هر چه بوسه مسح کرده شود. اعلم. بدانکه بتحقیق این باب خلاف استعمال است، بلکه از قبیل غلط است بر تقدیر ویم کردن ميم از حروف اصلی، یعنی ویم کردن ميم رافه کلمه، و حالانکه آن زائد است. سوال: وجه شدو و این باب چیست؟ جواب: بودن الحاق در اول کلمه؛ زیرا که الحاق در آخر کلمه باشد چنانکه در کلام مصنف قریب تری آید. سوال: وجه توهم کردن ميم اصلی چیست؟ جواب: نه بودن زیادت حرف در اول کلمه برائے الحاق. سوال: از باب غلط چه است بالیکه تمسّد و تمسّرع بمعنی درع پوشیدن، و تمسّرع بمعنی مغفور چیدن، و تمسّط بمعنی منطبق بستن، و تمسّلم بمعنی ناسیده شدن به مسلم در کلام عرب آمده است. جواب: لغات مذکور در کلام فصحاء بدون ميم آمده اند، و مستبر کلام فصحاء است. (منه)

شاذ: زیرا که الحاق در اول کلمه نباشد و اینجا در اول کلمه واقع شد. (منه) قوی عم فینه) عفریت شدن: عفریت با کسر بنایت رسانیده هر چیز و مرد گرد زنده در امور و رسا، و مبالغه کننده در آن و زیرک، و دیو قوی بی شکل، و مرد خبیث، و سخت گرز. يقال: گفت می شود: تعفرت الرجل هرگاه عفریت شود یعنی خبیث. **هذا المثال:** بدانکه تحقیق این مثال نادرست و نیست در قرآن مجید.

تصریفہ:

تَحَوَّرَبَ يَتَحَوَّرَبُ تَحَوَّرَبًا فَهُوَ مُتَحَوَّرَبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَحَوَّرَبٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَحَوَّرَبُ

التَّكْوَرُ بِمَعْنَى تَحَوَّرَبُ، وَفِي الْقُرْآنِ.

باب ششم: بروزن تَفَعُّوْلٌ بزيادة التاء قبل الفاء والواو بين العين واللام چون: التسرول

ازار پوشیدن.

تصریفہ:

تَسْرَوُلٌ يَتَسْرَوُلُ تَسْرَوُلًا فَهُوَ مُتَسْرَوُلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَسْرَوُلٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَسْرَوُلُ

التدهور: گذشتن شب، ولس فی القرآن.

باب ہفتم: بروزن تَفْعِيْلٌ بزيادة التاء قبل الفاء، والياء بين الفاء والعين چون: التَّخْيِيعُ

پیرا من بے آستین پوشیدن.

تصریفہ:

تَخْيِيعٌ يَتَخْيِيعُ تَخْيِيعًا فَهُوَ مُتَخْيِيعٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَخْيِيعٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَخْيِيعُ

التعجیر: بے سامان شدن، التشیطن: نافرمانی کردن. بدانکہ این باب در قرآن شریف

نیامده است.

التَّكْوَرُ: بسیار شدن، این معنی بر حسب "ساج" است. و در "صاح" و "مفسر العلوم" گرد بسیار شدن نوشته.

ازار پوشیدن: و در بعضی از نسخ بھائے پوشیدن پوشانیدن واقع است، و آن سہواست: زیرا کہ تسرول مطاوع سرول و معنی

سرولہ ازار پوشانیدن است، پس تسرول ازار پوشیدن باشد. التخییل: این معنی موافق کتب معتبرہ لغت است.

بے سامان شدن: این معنی از کتب لغت معتبرہ ثابت نیست. در "مثنوی اللارب" است، التعییر: سبک و ہدکار گردیدن زن و زنا

ممودن. (مواوی حکیم سید محمد عسکری قزوینی عم فیض) التشیطن: در "مثنوی اللارب" بمعنی پوشیدن نافرمانی و سرکش گردیدن است.

باب ہشتم: بر وزن تَفَعَّلِي بِزِيَادَةِ التَّاءِ قَبْلَ الْفَاءِ وَالْيَاءِ بَعْدَ اللَّامِ كَمَا فِي أَصْلِ تَفَعَّلِي بُوْدَةٌ
 است، ضمہ لام را بکسرہ بدل کردند برائے موافقت یاء، پس ضمہ بر یاء دشوار داشتہ، ساکن
 کردند، التَّاءِ ساکنین شد میان یاء و تَوْنِین، یاء افتاد تَفَعَّلِي شد، چون التَّقْلِسِي: کلاه پوشیدن.
 تصریفہ:

تَقْلَسِي يَتَقْلَسِي تَقْلَسِيًا فَهُوَ مُتَقْلَسٍ الْأَمْرُ مِنْهُ تَقْلَسَ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَقْلَسَ

وليس في القرآن.

بدانکہ زیادت تاء در اول این ابواب برائے الحاق نیست، بلکہ برائے معنی مطادعت ست،
 چنانکہ در تدرج بود؛ زیرا کہ الحاق زیادت حروف در اول کلمہ نیامدہ است.
 اما آنکہ ملحق بہ احر بنجم باشد دو باب ست، و این ہر دو باب در قرآن شریف نیامدہ است.
باب اول: بر وزن افعلنال بزیادۃ همزة الوصل قبل الفاء والتون بعد العين وتكرار
 اللام، چون الإقْعِنْسَاسُ: سخت واپس شدن.

التقلسی: یاء در بنجا ساقط شد کہ علت سقوط یعنی اجتماع ساکنین موجود نیست، چرا کہ یاء اگرچہ ساکن موجود است، لیکن تونین
 کہ ساکن دوم بود بسبب الف ولام نیامد. **تَقْلَسِيًا:** یاء در بنجا ہم نیفتاد؛ زیرا کہ التَّاءِ ساکنین یافت نمی شود چہ یاء مفتوح است،
 پس از یکت ساکن کہ تونین ست بچگونہ یا حذف خواهد شد. **مطادعت ست:** و آن در لغت بمعنی فرمانبرواری کردن و سائر داری
 نمودن بادگرے، و نزد نعمات آمدن بچلے پس بچلے برائے دلالت بر پذیرفتن مقبول فعل اول کہ قائل فعل ثانی ست اثر فاعل
 فعل اول را، و مطادع کا ہے متعری باشد چنانکہ فعلیہ در قول علمت زہدا الفقه فعلیہ یعنی پیاموزانیدیم زید را فاعل، پس
 پیاموست آزا اثر قول "فعلیہ" معلوم شد کہ زید کہ مقبول فعل اول ست و فاعل فعل ثانی اثر فاعل فعل اول یعنی آموختن فاعل
 را پذیرفتہ، و گاہ لازم بود چون: حبیبہ فتحلب، یعنی چادر پوشانیدیم او را، پس چادر پوشیدہ قول: "فتحلب" دلالت کرد بر این
 کہ مقبول فعل اول کہ قائل فعل ثانی ست اثر فاعل فعل اول کہ چادر پوشیدن باشد پذیرفتہ، پس آنچه مشہور ست کہ لزوم
 برطوادع لازم باشد خلاف تحقیق است. چنانکہ از "چادر بروی" وغیرہ معلوم می شود. (مولوی سید محمد عسکری قزوینی)

تصریفہ:

إِفْعَنْسَسَ يَفْعَنْسِسُ إِفْعِنْسَاسًا فَهُوَ مُفْعَنْسِسٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِفْعَنْسِسٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَفْعَنْسِسُ

الإعراب نكأك: سياه شدن موعے.

باب دوم: بروزن اِفْعِنَاءَ بزيادة همزة الوصل قبل الفاء والنون بين العين واللام والياء بعد اللام چون اِسْلِنَاءُ: ستان باز خفتن. بدانکہ اِسْلِنَاءُ در اصل اِسْلِنَقَائِي بوده است، ياء بعد الف افتاد پس ہمزہ گشت اسلنقاء شد.

تصریفہ:

إِسْلَنْقَى يَسْلَنْقِي إِسْلِنَقَاءً فَهُوَ مُسْلَنْقِي الْأَمْرُ مِنْهُ إِسْلَنْقِي وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَسْلَنْقِي

الاسرنقاء غلبہ کردن خواب بر مردم.

بدان - اَلْحَقُّكَ اللهُ تَعَالَى بِالصَّالِحِينَ - کہ الحاق در لغت بمعنی رسیدن و در رسانیدن است، و در اصطلاح اہل صرف آنت کہ در کلمہ حرفے زیادہ کنند تا آن کلمہ بروزن کلمہ دیگر شود، از برائے آنکہ معاملہ کہ با ملحق بہ کردہ شود با ملحق نیز کردہ آید، و شرط الحاق آنت کہ مصدر ملحق بہ موافق باشد نہ مخالف.

—————

ستان باز خفتن: [در ہندی چت سونا،] بکسر سین، بر پشت خفتن، و این معنی موافق است مر "ساج المصداق" و "قاموس" را؛ چہ در "ساج" ترجمہ اسلنقاء: بستان خفتن و ستان خفتن بہ یک معنی است. و در "قاموس" نیز اسلنقاء منسربہاں تفسیر است کہ در "ساج" است و ستان بکسر و تاءے فوقانی در "فرہنگ رشیدی" بمعنی بہ پشت باز افتادہ نوشتہ. و در "مؤید القضاہ" "بر پشت افتادہ" شدہ. و در "برہان قاطع": "بر پشت خوابیدہ آمدہ. اَلْحَقُّكَ اللهُ - شامل گردانہ ترا خدا سائے برتر با تیکہ کاراں.

نیز کردہ آید: مثل تکسیر و تفسیر در اسماء و در سنی وزن و جع و غیرہ در افعال. فتاسل (مولوی حکیم سید محمد عسکری قوی عم فیض الہی) و شرط الحاق: و از تجاست کہ جلسہ را ملحق بدسرح گویند کہ مصدرش یعنی حلبیہ موافق دسرحہ است، و الآخرج و صرف و فائل را ملحق بدسرح نہ گویند؛ زیرا کہ مصداق اینسا؛ اخرج و تصریف و مقابله است موافق دسرحہ نیست.

منشعب منظوم

بعد حمدِ خدا و نعمتِ رسول گوش کن از من نَظوم و جَول
 فعل زان رد کہ از حروفِ اصول شد مرکب دو نوع شد منقول
 موجزش مے کنم بہ نظمِ بیاں یک ثلاثی دگر رباعی داں
 ہر یکے ایں دو قسم را اے یار چوں مجرد مزید فیہ شمار
 پس ثلاثی مجرد ست دو قسم مطرد و شاذ داں تو آں را اسم
 مطرد شد بہ پنج بابِ علم نصر و ضرب و سمع و فصح و کرم
 شاذ را نیست زائد از سہ باب حسب و فضل ست کاد ہم در یاب
 پس ثلاثی مزید را شانیت رباعی ست مطلق و یا نیست
 غیر مطلق تو اولاً بنگر ہمزہ وصل آیدش بر سر
 یاہ نیاید تو بعد ازیں در یاب کان در آید از و بود نہ باب
 اجتناب ست دو دیگر استنصار انفطار احمرار و احمیرار
 باز احشوشن ست و افعال ہشتم اناقل اے جواں در حال
 ضم اظہر آمد آں بے فصل دانکہ ناید بروز ہمزہ وصل
 پنج باب است اولین اکرام باز تکریم پس تقبل از بر وار
 چار میں را مقاتلۃ بشمار پنج میں شد تقابل از بردار
 پس رباعی مجرد از زائد غیر یک باب بعثرۃ ناید
 بر دو گونه مزید فیہ بدال یک مع حرف وصل یک بے آں

لیک آں قسم اولین اے یاد
 دو میں قسم را تو اے دلبر
 پس ثلاثی مزید فیہ کہ او
 چون رباعی مجرد است و مزید
 آنکہ ملحق ازاں مجرد راست
 جلبب قلنس تو جورب واں
 ہفت میں زاں ہمہ بود قلسات
 آنکہ ملحق تدحرج گشت
 التحلب دگر تقلنس خواں
 پس بخورب ہم از تسرول گو
 واں کہ ملحق بود بہ احرنجام
 بعد خوض تمام واستقرآء
 بہر تیسیر حفظ و ضبط تمام
 باب احرنجام است واقشعرار
 غیر باب تدحرج مشمر
 با رباعی ست ملحق از دے گو
 ملحقش نیز بر دو قسم گزید
 ہست بر ہفت باب بے کم و کاست
 سرولة خبیلة و شریف خواں
 ملحقات مزید گویم بات
 جملہ ابواب آں بیاید ہشت
 پس تمسکن دگر تعفرت واں
 پس تخیعل تقلس اے خوشخو
 بر دو بابش کنیم ختم کلام
 آمد اقنسس واسلنقاء
 کردمش نظم با دعا و سلام

یادداشت

ملونة كرتون مقوي

السرّاجي	شرح عقود رسم المفتي
القول الكبير	من العقيدة الطحاوية
تلخيص المفتاح	المرواة
دروس البلاغة	زاد الطالب
الكافية	عوامل النحو
تعليم المتعلم	هداية النحو
مبادئ الأصول	إيساغوجي
مبادئ الفلسفة	شرح مائة عامل
هداية الحكمت	المعلقات السبع
	شرح حجة الفكر
	هداية النحو (مع العلامة والشارح)
	من الكافي مع مختصر الشافعي
	رياض الصالحين (غير ملونة مجلدة)

ستطبع قريباً بعون الله تعالى

ملونة مجلدة / كرتون مقوي

الجامع للترمذي	الصحيح للبخاري
	شرح الجامي

ملونة مجلدة

(٧ مجلدات)	الصحيح لمسلم
(مجلدين)	الموطأ للإمام محمد
(٣ مجلدات)	الموطأ للإمام مالك
(٨ مجلدات)	الهداية
(٤ مجلدات)	مشكاة المصابيح
(٣ مجلدات)	تفسير الجلالين
(مجلدين)	مختصر المعاني
(مجلدين)	نور الأنوار
(٣ مجلدات)	كفر الدقائق
تفسير البضاوي	التيبان في علوم القرآن
الحسامي	المسند للإمام الأعظم
شرح العقائد	الهدية السعيدية
أصول الشاشي	القطبي
نقحة العرب	تيسير مصطلح الحديث
مختصر القدوري	شرح التهذيب
نور الإيضاح	تعريب علم الصبغة
ديوان الحماسة	البلاغة الواضحة
المقامات الحرثوية	ديوان المتنبي
آثار السنن	النحو الواضح (مجلدات ١٠١٤)

Book in English

- Tafsir-e-Ulthmani (Vol. 1, 2, 3)
 Lisan-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)
 Key Lisan-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)
 Al-Hizb-ul-Azam (Large) (H. Binding)
 Al-Hizb-ul-Azam (Small) (Card Cover)

Other Languages

- Riyad Us Saliheen (Spanish)(H Binding)
 Faza'il-e-Aamal (German)(H Binding)
 Muntakhab Ahdees (German) (H Binding)
 To be published Shortly Insha Allah
 Al-Hizb-ul-Azam(French) (Coloured)

مکتبہ اَلْبِیِّنِیَّ

طبع شدہ

تیسیر المنطق	فارسی زبان کا آسان قاعدہ
تاریخ اسلام	علم العصر (اولین، آخرین)
بہشتی کوہر	تیسیر الہندی
فوائد مکہ	جموع النکم مع جہل اوجہ مسنونہ
علم الفو	عربی کا معلم (اول، دوم، چہارم)
جمال القرآن	عربی صفوۃ المصادر
ضمیمہ	صرف میر
تعلیم العلامہ	تیسیر الایوب
سیر الصالحات	نام حق
کریما	فصول آئیری
پہ نامہ	میزان و منتجب
شیخ سورۃ	نماز مدلل
سورۃ یس	نورانی قاعدہ (چھوٹا/ بڑا)
آسان نماز	عم پارہ درسی
منزل	عم پارہ
	تیسیر الہندی

رنگین مجلد

تیسیر عثمانی (۲ جلد)
خطبات الامام نجف صاحب العام
مصن صصین
الحزب الاعظم (سینے کی ترتیب پر نکل)
الحزب الاعظم (ذات کی ترتیب پر نکل)
لسان القرآن (اول، دوم، چہارم)
معلم الحاج
فضائل حج
فضائل نبوی شرح مشکوٰۃ ترمذی
تعلیم الاسلام (نکل)
بہشتی زیور (نین حصے)
بہشتی زیور (نکل)

کارڈ کور / مجلد

افعال اعمال	اکرام مسلم
مکتبہ امادیت	مفتاح لسان القرآن (مجلد)

زیر طبع

نکل قرآن مائتلی ۱۵ سطری
بیان القرآن (نکل)

رنگین کارڈ کور

آداب العاشرت	حیات المسلمین
زواہر سعید	تعلیم الدین
جزاۃ الاعمال	خیر الاموال فی حدیث الرسول
روضۃ الادب	انجامہ (بچپن لگانا) (چھ ماہی نکل)
آسان اصول فقہ	الحزب الاعظم (سینے کی ترتیب پر) (نکل)
مصین اللغۃ	الحزب الاعظم (ذات کی ترتیب پر) (نکل)
مصین الاموال	عربی زبان کا آسان قاعدہ